

HALMAI PÉTER

A dezintegráció gazdaságtana

A brexit esete

A dezintegráció reálgazdasági és intézményi dimenzióban értelmezhető, ehhez elemzési keretet nyújthat a mélyintegráció paradigmája. A mélyintegráció alapvetően irreverzibilis kapcsolatot tartalmaz. Megszüntetése csak aránytalan veszteségek árán lehetséges. Ugyanakkor az integráció differenciált konfigurációi is lehetségesek. A tanulmány a dezintegráció problémakörét a brexit példáján tekinti át. A brit EU-tagság jelentős növekedési előnnyel járt. Ám a legutóbbi másfél évtizedben megtorpant a termelékenység növekedése. A brexit utáni új rendezés mélysége átváltási kapcsolatban áll a függetlenséggel. A tanulmány részletesen elemzi a dezintegráció gazdasági hatásmechanizmusait és a hatásvizsgálatok lehetőségeit. A mélyintegráció rendszeréből történő dezintegráció gazdasági veszteséget (*damnum*) okoz. A brexit következtében előálló tartós növekedési veszteség (brexitadó) a *populizmus árának* nevezhető.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F02, F15, F43, O43, O47.

A dezintegráció reálgazdasági és intézményi dimenzióban értelmezhető. Mindkét esetben az integráció mélysége csökken. *Reálgazdasági* értelemben – változatlan intézményi feltételek esetén is – dezintegráció az, ha a kereskedelmi vagy a tényezőáramlás tartósan mérséklődik. Ugyanakkor differenciált integráció rendszerében¹ az *intézményi* visszalépés is dezintegráció.²

A sekély, illetve a mély kereskedelmi integráció az újabb regionális megállapodások lényeges tartalmi jellemzői. Az európai gazdasági integráció – minden korlátja ellenére – már évtizedek óta a „mély regionális integráció” fejlett rendszerének minősíthető.

* Köszönettel tartozom a tanulmány megírása során nyújtott segítségéért – mások mellett – *Elekes Andreának, Hamza Gábornak, Várkonyi Lászlónak* és *Vásáry Miklósnak*. A cikk tartalmáért természetesen teljes egészében a szerző felelős.

¹ Differenciált dezintegráció vagy a mélyintegráció rendszerében, vagy azon kívül, esetleg alacsonyabb integrációs lépcsőfok irányában.

² Lényeges, ám e cikk keretében nem tárgyalható problémakör az euróövezeti dezintegráció lehetősége.

E kulcsfogalom tehát alkalmas lehet az „egyre szorosabb integráció” folyamatainak leírására is. E fogalmi keretben a kereskedelempolitikai értelmezéstől eltérően a „mély (regionális) integráció” az európai magintegrációt átfogó centrális kategória: *a gazdasági integráció vívmányainak teljes, egyre mélyülő rendszere*. Az új, integrációelméleti értelmezésben e kategória a nemzetközi kereskedelempolitikai kategóriától történő megkülönböztetés érdekében a következőkben *mélyintegrációként* szerepel.

A *magintegráció* adott időpontban a *legmélyebb integrációt képviselő vívmányok teljességét* tartalmazza. Az attól történő esetleges eltérések nem az integrációs vívmányok, a magintegráció, hanem a differenciált integráció körébe tartoznak. Ha a legmélyebb integrációt kifejező vívmányok az EU-jognak még nem részei, akkor is *részét képezik a közgazdaságtani, illetve szélesebb integrációelméleti értelemben vett magintegrációnak*.

A mélyintegráció funkcionális tartalmának meghatározója a mindenkori magintegráció. A magintegráció az európai integráció kulcsa. Ahhoz képest állhat fenn bizonyos eltérés a differenciált integráció rendszerében.

A *dezintegráció* lényege az integráció mélységének a csökkenése. Az intézményi dezintegráció szélső változata a mélyintegráció rendszeréből történő *teljes kiválás*, a mélyintegráció teljes megszűnése valamely alkotórész (tagállam) vagy a teljes integrációs entitás tekintetében. Utóbbiakra egészen mostanáig nem volt példa. A mélyintegráció alapvetően irreverzibilis kapcsolat. Megszüntetése csak aránytalan veszteségek árán lehetséges. Ugyanakkor a dezintegráció folyamata a mélyintegráció elhagyásán túl akár a mély, akár a sekély kereskedelmi integrációra is vonatkozhat. Ez utóbbi értelemben beszélhetünk teljes dezintegrációról. A dezintegráció különböző változatainak elemzése az integrációkutatásban – éppen előbbiekre tekintettel – megkerülhetetlen feladat.

A témakör különös aktualitásra tett szert az Egyesült Királyság EU-ból történő kiválása, a brexit összefüggésében.³ Ezért a dezintegráció problémakörét a következőkben – rövid elméleti bevezető után – a brexit példáján tekintjük át. Az elemzés középpontjában a brit EU-tagság gazdasági mérlege, a kereskedelmi kapcsolatok rendezésének a lehetőségei és az EU elhagyásának gazdasági hatásai állnak. A tanulmányt néhány – a tárgyalatkból adódó – politikai gazdaságtani következtetés zárja.

A dezintegráció elméleti sémája

A dezintegráció⁴ hatásait jól jellemezheti az integrációelmélet standard modelljeinek a megfordítása. A kereskedelmi (vám- és nem vámjellegű) akadályok növekedése növeli a kereskedelem költségeit. Kedvezőtlenül hat a kereskedelemre (különösen képpen az ágazaton belüli kereskedelemre), a szakosodásra és a külföldi közvetlen beruházások alakulására. Ezáltal csökken a gazdasági teljesítmény, a kibocsátás és a termelékenység szintje. Mindez jóléti veszteséget okoz mind a dezintegráció által

³ A brexitnek nevezett politikai folyamat bemutatására, éppen így a kilépésről szóló szerződéssel kapcsolatos tárgyalások áttekintésére e munka keretében nincsen lehetőség. Továbbá a tanulmány nem térhetett ki a koronavírus-válság témakörét érintő összefüggésekre sem.

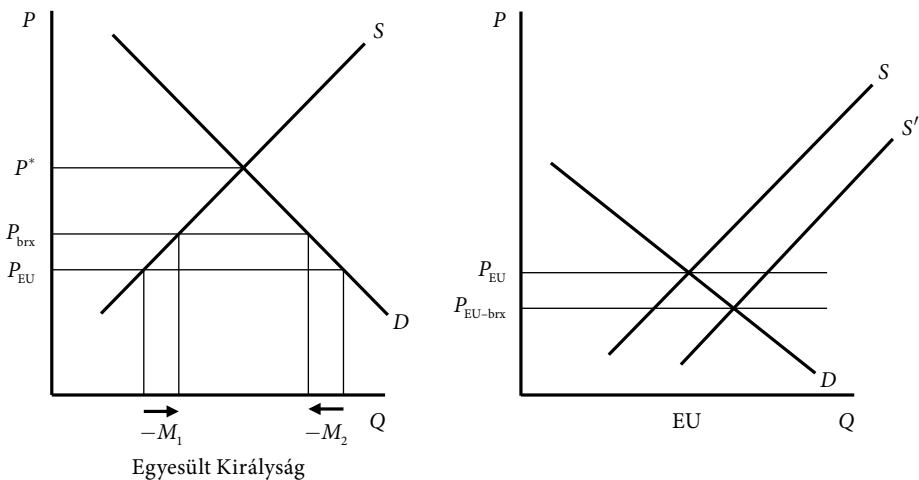
⁴ A dezintegráció problémakörét behatóan elemzi *Benczes* [2019].

közvetlenül érintett gazdaságban, mind pedig az integráció egészében. Az integráció kedvezőbb intézményi megoldást eredményez. Ha azonban ez megkérdőjelezhető – mint ezt a brit politikusok és szavazók többsége vélte –, nem szükségszerű az integráció folytatása. E megközelítés logikája szerint a kereskedelmi dezintegráció jóléti veszteségét intézményi hatékonyságjavulás ellensúlyozhatja: több hatáskör kerülhet vissza a nemzeti kormányzati szintre (Kutasi–Regős [2020]).

A vámunió-elmélet alapvető kategóriái között a dezintegráció folyamatában kiemelt figyelmet érdemel a *kereskedelemhelyettesítés* (Viner [1950]). (A brexit kapcsán: mennyivel mérséklődhet a kereskedelem az Egyesült Királyság és az EU27 között.) Ha a dezintegrálódó gazdaság exportjának és importjának növekvő hányada az integráción kívül valósul meg, *kereskedelemeltérítés* történik. Ugyanakkor a korábbi integrációs partnerek közötti kereskedelmi akadályok növekedése lényegében emeli az értékesítési árakat. Annak mértékétől és az árrugalmasságtól függően importkiszorító hatása lesz. Ahogyan az 1. ábra szemlélteti, az importeljárási költség – mint költség – árszínvonal-növelő tényezővé válik, amely a neoklasszikus vámhatás-modellezés alapján importkiszorító hatással jár az integrációból származó termékekre nézve (Krugman–Obstfeld [2003]). (E termékek importkereslete a dezintegrálódó gazdaságban csökken.) Ugyanakkor e kiszorult termék a dezintegráció után szűkülő területű integráció piacán jelenik meg: kínálatbővülést okoz, amint azt az 1. ábrán a jobb oldali grafikon S görbéjének S' görbébe való tolodása szemlélteti.

1. ábra

Az importeljárási alkalmazásának hatásai az EU–brit kereskedelemben

Megjegyzés: D keresleti görbe, S kínálati görbe, Q mennyiség. P^* a zárt brit gazdaság egyensúlyi árszínvonala, P_{EU} az EU egyensúlyi árszínvonala a brexit előtt, P_{brx} a brit egyensúlyi árszínvonal a brexit után, P_{EU-brx} az EU egyensúlyi árszínvonala a brexit után, $-M_1$ és $-M_2$ a brit importkereslet csökkenése az EU27-termékek iránt.

Fentieket a P. Krugman munkásságához kapcsolható fedezeti és versenyképességi (BE-Comp) modell kereskedelem-liberalizációs hatáselemzése is megerősíti

(Halmai [2014] 71–75. o.). Az idézett elemzést megfordítva: a kereskedelmi liberalizációból történő bármekkora mértékű visszalépés az árak emelkedését és a versenyintenzitás csökkenését okozza. E modellben a dezintegráció – az áremelkedés következtében – egyes piaci szereplők számára még akár átmeneti nyereség-növekedéssel is járhat.

Az 1. ábra alapján folytatott hatásvizsgálatok (*ex ante*, statikus elméleti modell) tökéletesen versenyző piacokat feltételeznek. Ám a mai piacok nem a tökéletes verseny modellje szerint működnek. A mélyintegráció rendszerében az intenzívebb verseny alacsonyabb ár–költség rést eredményez. Ez lényeges – a felhasználók számára kedvező – hatékonyságnövelő hatás. A tökéletes verseny feltételezése figyelmen kívül hagyja ezeket a hatásokat.

A hatásvizsgálatokban alapvető jelentőségű a különböző, közöttük a dinamikus hatások, a szélesebb kereskedelem- és növekedéseméleti dimenzió figyelembevételének igénye.

A kereskedelmi integráció *kiegészítő pozitív statikus hatásai* elsősorban a következő összefüggéseken alapulnak:

- méretgazdaságosság,
- nyitott piacok,
- a termékválaszték bővítése,
- a heterogén vállalatok versenye, az annak alapján kialakuló reallokáció, növekvő termelési hatékonyság.

Különösen lényegesek a kereskedelmi integráció potenciálisan tartósan magasabb gazdasági növekedést indukáló *dinamikus hatásai*:

- az alacsonyabb kereskedelmi akadályok által indukált tőkeakkumuláció a növekedési hatás alapvető csatornája,
- az indukált K + F-beruházások, a technológiai haladás és az innovációk erősödése fokozza a növekedési dinamikát,
- az intenzívebb nemzetközi verseny és a termelékenység egymást erősítő növekedése,
- a kiválasztási (szelekciós) hatás, az erőforrások dinamikus növekedést fokozó reallokációja a termelékenyebb és innovatívabb vállalatok javára,
- a versenyhatások, az erősebb innovációs ösztönzés és a kiválasztási hatás szinergiát tartalmazó kombinációban párhuzamosan működnek.

A dinamikus növekedési hatásokban meghatározó a kereskedelem által indukált *technológiai tovagyrűzés*. A hazai vállalatok az importált termékek technológiai *know-how*-it elsősorban importált közbülső termékek révén vehetik át. A technológiai transzmisszió lényeges mértékben hozzájárulhat a kereskedelmi liberalizáció gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatásához.

Fenti megfontolások csak a kereskedelem jóléti hatásaira vonatkoznak. További lényeges csatornák *a tőke és a munka szabad mozgása*, e szabadságok jóléti hatásai. A termelési tényezők mobilitása *az erőforrások hatékonyabb nemzetközi allokációját* teszi lehetővé. A jobb allokáció növeli a jólétet.

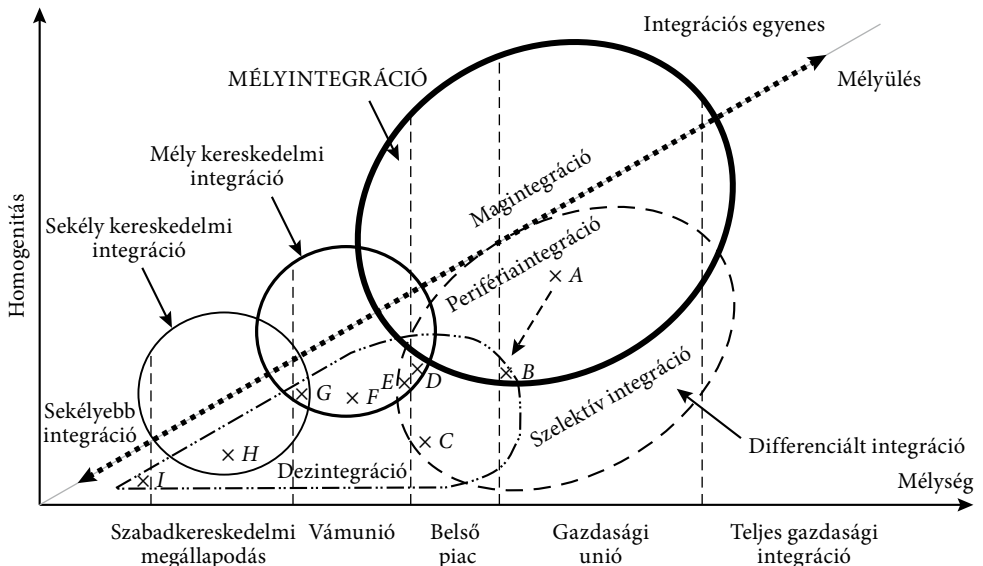
A külföldről beáramló működőtőke különösen lényeges a nagy fogadó országok (például az Egyesült Királyság) számára. Számos pozitív jóléti és növekedési hatása mutatható ki:

- a hazai tőkeállomány növelése;
- a hazai vállalatok termelékenységének és innovációjának előmozdítása, egyben a versenyképességi nyomás erősítése;
- a külföldi technológiai tudás tovaggyűrűzése hazai cégekhez;
- a működőtőke-beáramlás növeli a műszaki haladás szintjét.

Mindezek a hatások a mélyintegráció működési mechanizmusának releváns tényezői. Figyelembevételük nem mellőzhető a brexit lehetséges hatásainak feltárása területén sem. Releváns, közöttük dinamikus hatásmechanizmusok részben vagy egészben kimaradhattak egyes előzetes – a jelzett módon szükségképpen korlátozott érvényű – hatásvizsgálatokból.

A 2. ábra a dezintegráció lehetséges változatait foglalja össze. Az ábra vízszintes tengelye a mélység fokát mutatja. Az ábrán jobbra elmozdulva az integráció egyre mélyebb. A függőleges tengely a vizsgált rendszer homogenitását tükrözi. E két fő változó, azaz a mélység és a homogenitás az ábrán együtt jelzi az integráció fokát. Az integrációs egyenesen jobbra felfelé történő mozgás az integráció előrehaladását, mélyülését mutatja. A dezintegráció éppen ellentétes irányú: a mélység csökkenését jelenti. A dezintegrációt az integrációs egyenesen balra történő elmozdulás fejezi ki. Az ábra stilizált összefüggéseket mutat be. Az elmozdulás az egyes irányokban nem feltétlenül lineáris. Az ábrázolt területek nemcsak a már elért szinteket, hanem jövőbeli lehetőségeket is jelölnek.

2. ábra
Dezintegráció az elemzési keretrendszerben

Forrás: saját szerkesztés.

A 2. ábrán az *A* pont az euróövezeten kívüli tagállamok (például az EU-tag Egyesült Királyság) helyzetét jelzi a Gazdasági és Monetáris Unió rendszerében. A *B* pont az Európai Unió, a mélyintegráció rendszerén belül maradvá további differenciált dezintegrációt fejez ki (belső differenciálás). A *C–I* pontok a mélyintegráció rendszerén kívül helyezkednek el. A differenciált integráció (külső differenciálás, szelektív integráció) esetei a *C–E* pontok (*C* a belső piacon történő részvétel, *D* a belső piac és a vámunió együttes változata, míg *E* a vámunió a differenciált integráció keretében). A mély kereskedelmi integráció esetei az *F–G* pontok (*F* a – differenciált integráción kívüli – vámunió, *G* az új generációs szabadkereskedelmi megállapodás). A *H* pont a *sekély* integráció, a hagyományos szabadkereskedelmi megállapodás esete. Az *I* pedig a WTO-szabályok szerinti, azaz integráción kívül álló kereskedelmi konstrukcióé. A felsorolt pontok nem önmagukban, hanem meghatározott kontextusban fejeznek ki dezintegrációt: csak akkor, ha valamiféle változás – mégpedig a korábbi integrációs fok mélységének csökkenésével járó változás – eredményeképpen jön létre új pozíció. A lehetséges konstrukciók széles skálája a mélyintegrációban megmaradó fokozattól egészen a teljes dezintegrációig terjed. Mindezek a brexit elvileg lehetséges konstrukcióinak széles sávját jelzik.

A következőkben először röviden összefoglaljuk az EU-tagság főbb hatásait az Egyesült Királyság gazdaságára.

Az EU-tagság előnyei – az Egyesült Királyság példája

Az Egyesült Királyság EU-tagsága hozzájárult a gazdasági fellendüléséhez. Az Európai Gazdasági Közösséghez (EGK) való 1973. évi csatlakozását követően az egy főre jutó GDP növekedési üteme megduplázódott. GDP-je gyorsabban nőtt, mint az EU-n kívüli angolszász államoké, beleértve az Egyesült Államoké (1. táblázat). E jelentős teljesítményt részben a hazai gazdaságpolitikai intézkedések magyarázhatják.⁵ Ám a földrajzi közelség és a korlátok nélküli integráció a világ legnagyobb piacába ugyancsak fontos tényezők. A kisebb versenypiaci gazdaságok számára az előnyök még nagyobbak lehetnek (például az ugyancsak 1973-ban csatlakozott Írország csaknem megnégyszerezte egy főre jutó GDP-jét).

A gazdasági élet meghatározó tényezője a termelékenység növekedése volt, ami mögött a megnövekedett termékpiacon verseny állt. A csökkenő kereskedelmi akadályok mérsékeltek a hazai vállalatok piaci erejét, amire válaszként az Egyesült Királyság vállalatai többek között a beruházások fokozásával növelték termelékenységüket.

A sokpólusú világban az Egyesült Királyság gazdaságilag erősebbé vált EGK–EU-tagként. Globális befolyása és alkuereje más európai gazdaságokkal együttesen erősebbnek bizonyult. A legutóbbi évekig az EU28 képviselte a világ GDP-jének és kereskedelmének legnagyobb hányadát, őket az Egyesült Államok és Kína szorosan követték. Az Egyesült Királyság kiválása után az EU részesedése kisebb, mint az Egyesült Államoké

⁵ Az euroszeptikusok e növekedési teljesítményt kizárólag a Thatcher-kormányzat 1980-as években folytatott gazdaságpolitikájának tulajdonítják. E gazdaságpolitikai irányt többé-kevésbé az azt követő kormányzatok is fenntartották. Ugyanakkor ki kell emelnünk: a Thatcher-kormányzat egyidejűleg a belső piac kiépítésének is egyik fő előmozdítója volt.

1. táblázat

A GDP növekedési üteme, 1950–2007

	Reál-GDP/fő	Reál-GDP/munkaóra
1950–1973		
Egyesült Államok	2,45	2,57
Egyesült Királyság	2,42	2,81
Franciaország	4,02	5,29
Németország	5,00	5,91
1973–1995		
Egyesült Államok	1,81	1,27
Egyesült Királyság	1,76	2,40
Franciaország	1,65	2,67
Németország	1,76	2,86
1995–2007		
Egyesült Államok	2,16	2,21
Egyesült Királyság	2,55	2,17
Franciaország	1,75	1,75
Németország	1,56	1,70

Forrás: *Crafts* [2016] 15. o. 1. táblázat.

a GDP, illetve mint Kínáé az árukereskedelem tekintetében. Az Egyesült Királyság súlya a világ GDP-jében Kanada és Ausztrália együttes teljesítményével hasonlítható össze. Az EU részesedése a világ népességében és területében viszonylag kicsi. Az Egyesült Királyság pedig e mutatókban a világ 1 százalékát sem éri el.

Az Egyesült Királyság EU-ba irányuló exportja, illetve az onnan származó import középpontba állítása alábecsüli a brexit valódi költségeit. Az EU-tagság előnyei az Egyesült Királyság esetében különösen három fő területen érvényesültek: a kereskedelem, a külföldi működőtőke-befektetések és a pénzügyi szektor területén (*Campos–Coricelli szerk.* [2015]):

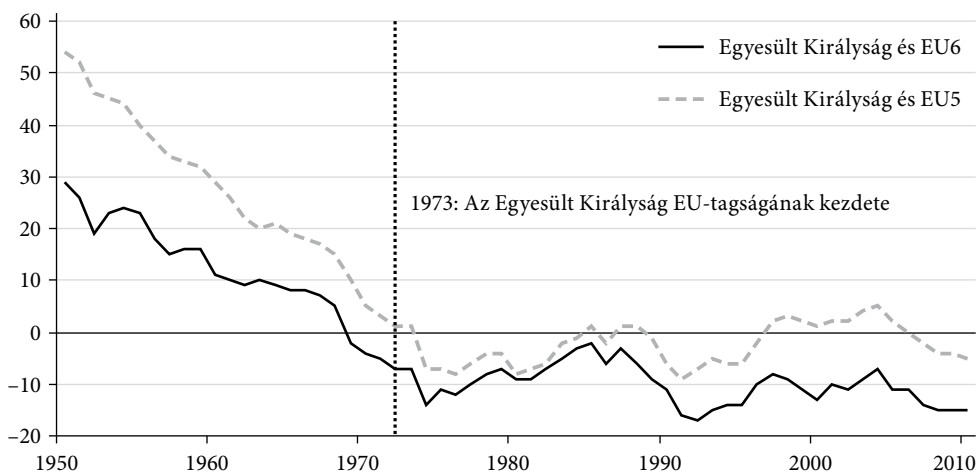
- a kereskedelemben megmutatkozó előnyökben kiemelkedő az ágazaton belüli kereskedelem hatása a teljes tényezőtermelékenység (TFP) növekedésére,
- lényeges a tagság és a külföldi működőtőke-beruházások közötti kölcsönhatás,
- a pénzügyi szolgáltatások specializációjának előnyei az Egyesült Királyságban nagymértékben a külföldi működőtőkével és a kereskedelemmel fennálló kölcsönhatástól függenek.

Campos–Coricelli [2015] szerint az Egyesült Királyságban az egy főre jutó GDP fejlődésében 1970 körül pozitív irányú strukturális törés történt, amiben az EU-tagság lényeges szerepet játszott (3. ábra). Az Egyesült Királyság csatlakozásának fő célja relatív gazdasági hanyatlásának a megállítása volt (*Crafts* [2012]): míg 1950-ben az

Egyesült Királyság egy főre jutó GDP-je 45 százalékkal volt magasabb, mint az alapító tagállamok (EU6) átlaga, 1973-ra már nem érte el az EU6 átlagát. A strukturális törés óta ez az arány viszonylag stabil.

3. ábra

Az egy főre jutó GDP különbsége az Egyesült Királyság és az alapító hatok (EU6), illetve az EU5 között, 1950–2011 (százalék)

Megjegyzés: EU5: az EU6 Luxemburg nélkül.

Forrás: Campos–Coricelli szerk. [2017].

Campos és szerzőtársai [2014], [2019] – tényellentétes elemzések alapján – az EU-tagság hatásait mindvégig pozitív előjelűnek mutatták ki (4. ábra). Az egységes európai piac kialakítására vonatkozó program kezdetéig (1986-ig) e pozitív hatás viszonylag mérsékelt maradt. Az Egyesült Királyság versenyképes például a szolgáltatások, a gépkocsi- és a gyógyszergyártás területén. De nem feltétlenül volt az az 1980-as évek közepén. E fejlődésben jelentős szerepe lehetett az Egyesült Királyság részéről is erőteljesen szorgalmazott belső piac kiépítésének, az abból származó intézményi hajtóerőknek.

A nettó előnyök az egy főre számított kibocsátásban 1992-ben érték el a csúcst, és egészen 2010-ig nagyjából állandó szinten maradtak. A munka termelékenysége (az egy dolgozóra jutó GDP) 1981 és 2010 között évről évre emelkedett.⁶

Az eredményes kínálati oldali reformok és a gazdasági integráció együttes hatásait a növekedési számvetési elemzés⁷ is jelezheti (5. ábra). Egyes recessziós évek kivételével az Egyesült Királyságban 1983–2006 között 2,5–3,3 százalékos volt az évi potenciális növekedési ütem. Magasabb, mint a növekedési aranykor kivételével bármikor. E dinamika döntő tényezője az évi 2,2–2,9 százalékos ütemű termelékenységnövekedés volt.

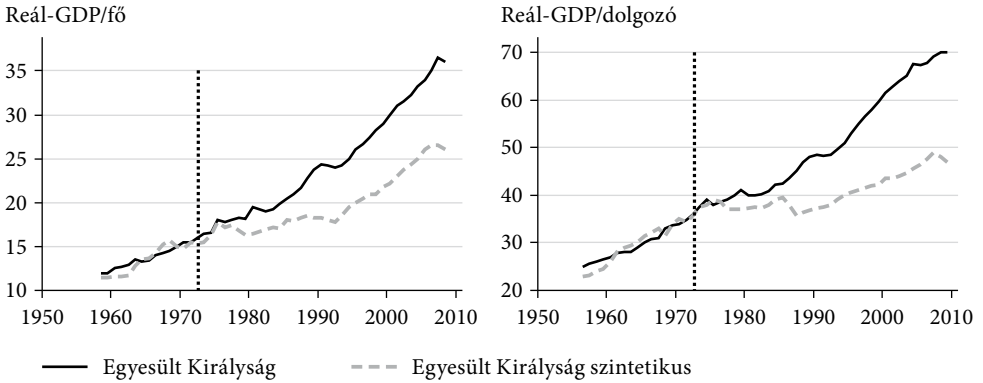
Ugyanakkor a bemutatott irányzatok a 2008. évi válságot követően megváltoztak.

⁶ Az Egyesült Államok esetében az 1990-es évek közepén a termelékenységi trend felfelé irányuló, a későbbi euróövezet esetében pedig lefelé irányuló törése mutatható ki.

⁷ A felhasznált adatok forrása az Európai Unió EPC OGWG-adatbázisa.

4. ábra

Az Egyesült Királyság EK-/EU-tagságból származó előnyei, 1990–2010 (ezer font)

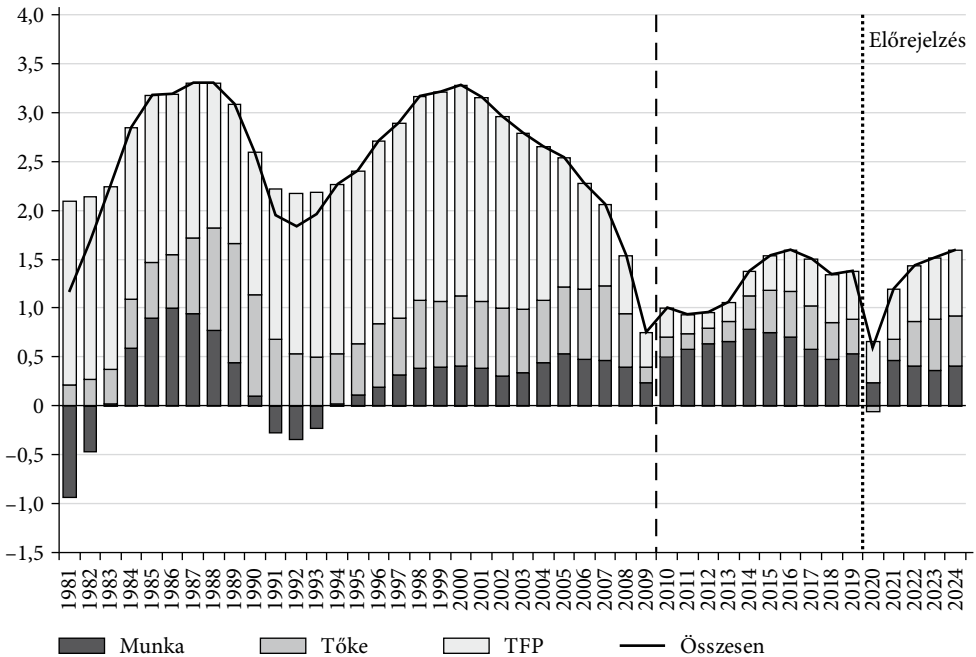

Megjegyzés: szintetikus: tagság nélküli számított pálya.

Forrás: Campos–Coricelli szerk. [2017].

5. ábra

A potenciális növekedés és tényezőinek alakulása az Egyesült Királyságban

Forrás: EPC OGWG-adatok alapján saját szerkesztés.

Az Egyesült Királyság termelékenységi paradoxona

A növekedési számviteli elemzés alapján megállapítható: 2002-től a potenciális kibocsátás dinamikája először fokozatosan, majd 2007-től erőteljesebben mérséklődött. (A válság időszakában négy éven át nem érte el a potenciális GDP 1 százalékát, s utána is csak évi 1,5–1,6 százalékgig emelkedett.) A lassulás döntő tényezője a termelékenység kedvezőtlen alakulása volt (lásd később a 9. ábrát). Annak dinamikája 2009-től egyetlen évben sem érte el az 1 százalékot, azaz a korábbi ütem egyharmadát. Előbbiekben a teljes tényezőtermelékenység alacsony dinamikája a döntő tényező. A korábbi években az évi 2 százalékot is meghaladó TFP-növekedés 0,2–0,5 százalékra csökkent. A legutóbbi – több mint egy évtizedes – időszakban az alacsony potenciális növekedés (5. ábra) döntő tényezője a – jelentős részben a bevándorlásnak köszönhető – munkamennyiség-növekedés volt.

A munkatermelékenység 2018. évi szintje a válság előtti trend alapján 19,7 százalékkal lenne magasabb (*Crafts–Mills* [2020]).⁸ E termelékenységlassulás korábbi időszakokkal összehasonlítva példa nélküli – új „rejtélynek” nevezhető.

A legutóbbi – több mint egy évtizedes – időszak lassú brit növekedésének oka nem az aggregált kereslet, hanem a termelékenység növekedésének gyengesége.⁹ *Oulton* [2018] szerint valójában két brit termelékenységi rejtély (*puzzle*) létezik. Egyrészt a termelékenység növekedésének *de facto* hiánya 2007-től. Másrészt az Egyesült Királyság termelékenységének más fejlett országokhoz képest alacsony szintje. (Ez utóbbi az 1960-as évektől figyelhető meg Franciaországot és Németországot, illetve a 20. század kezdete óta az Egyesült Államokat tekintve.)

A gazdaság egészére kiterjedő termelékenységstagnálás egyes meghatározó ágazatok termelékenységi irányzatain alapul (*Riley és szerzőtársai* [2019]). A szolgáltatások területén alapvető a beruházások gyengesége. Ugyanakkor döntő jelentőségű a teljes tényezőtermelékenység kedvezőtlen alakulása. Utóbbi más országokban is tapasztalható, ám előbbinél csekélyebb mértékben. A globalizáció legújabb irányzataihoz történő elégtelen alkalmazkodás magyarázhatja az előzőket.

Valójában az Egyesült Királyság termelékenységi paradoxonára kell választ találni (*Ketels–Porter* [2018]). Kedvező strukturális sajátosságok, egyidejűleg – a legutóbbi évtizedben – *de facto* stagnáló termelékenység jellemzi az Egyesült Királyság gazdaságát. A versenyképesség alapvető gyengeségei az infrastruktúra minőségében, a képzettségi hiányosságokban, az alacsony innovációs kiadásokban és a regionális egyenlőtlenségekben, a nagyrészt egy helyre (London) összpontosuló klaszterekben jelennek.

⁸ *Dhingra–Sampson* [2019] szerint az egy munkaóra juto kibocsátás 24 százalékkal marad el a pénzügyi válságot megelőző időszak trendjétől, aminek fontos tényezője a beruházások alacsony aránya.

⁹ Ebben az értelemben a London School of Economics kutatói „elveszett évtizedről” beszélnek (*Dhingra–Sampson* [2019]).

Puha versus kemény brexit

A brexit lehetséges gazdasági forgatókönyvét tekintve alapvető kérdés az Egyesült Királyságnak – EU-tagj jogállásának megszűnése után¹⁰ – a négy alapszabadságra épülő belső piachoz való viszonya. Ha a jogi értelemben vett kiválás után az Egyesült Királyság valamilyen mértékben (legalább részben) része maradna a belső piacnak (lásd a 2. ábra C és D pontjait), akkor reálgazdasági értelemben nem kerülne ki az európai integráció rendszeréből. Ez utóbbi „puha” (*soft*) brexitnek lenne nevezhető. Míg a belső piac visszafordíthatatlan elhagyása a „kemény” (*hard*) brexit (lásd a 2. ábrán az F–I pontok eseteit).¹¹ A brexit (egészen pontosan a kemény brexit) mellett érvelők – egyebek mellett – az alábbiakat hangsúlyozták:

- megszüntetnék a felesleges szabályozásokat, ami hatalmas terhet venne le az egyesült királyságbeli vállalkozások válláról, amelyek így hatékonyabbá válhatnának;
- az Egyesült Királyság jobb kereskedelmi szerződéseket tudna kötni, mint az EU, az egyesült királyságbeli cégek kereskedelempolitikai feltételei javulhatnának a világpiacon;
- a kormány szabadon dönthetne arról, kit enged be, és kit nem, ami csökkentené a társadalmi-kulturális feszültségeket, és kiegyensúlyozottabb munkaerőpiaci viszonyokhoz vezetne;
- az Egyesült Királyság megszabadulna a közös költségvetés nettó befizetői pozíciójától.

Mi történik a vámokkal, ha az Egyesült Királyság kilép az EU-ból? Az Egyesült Királyság csökkentheti a harmadik országokkal szemben alkalmazott importvámokat, miközben – megállapodások hiányában – az Egyesült Királyság exportját terhelő vámok és nem vámjellegű akadályok növekednek. A nem vámjellegű korlátok (*non-tariff measures, NTM*) átlagosan háromszor fontosabbak a kereskedelmi költségek tekintetében, mint a vámok (*UNCTAD [2013]*). Ha az Egyesült Királyság önállóan kerül a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization, WTO*) rendszerébe, csökkentheti az addig az EU vámuniója (a közös vámtarifa) által meghatározott importvámokat, akár el is törölheti az összes akadályt az összes WTO-tag előtt (lásd például Szingapúr esetét).

A brexitforgatókönyvek alapvető kihívása volt: az Egyesült Királyság olyan megoldást szeretett volna elérni, amelyben:

- egyszerre férnek hozzá bizonyos mértékig az Európai Unió áru- és szolgáltatás-piacához, illetve különösképpen pénz- és tőkepiacához,
- és zárhatják le munkaerőpiacukat (vagyis bizonyos értelemben korlátozhatják a személyek szabad mozgását).

¹⁰ Minden eddigi lépés az ezt megelőző szakaszra, az Egyesült Királyság EU-tagságának megszűnésére irányult.

¹¹ Az E pont is a belső piac elhagyását jelentené, ám a vámunióban, a szelektív integráció rendszerében történő további részvétel kevésbé „kemény” konstrukciónak tekinthető. Meg kell jegyeznünk, hogy egyes szerzők a megállapodás nélküli (*no deal*) forgatókönyvet nevezik „kemény” brexitnek, a rendezett feltételeket tartalmazó megállapodást pedig „puhának”. Ám az utóbbiak tartalma – mint azt már jeleztük – rendkívül heterogén lehet. Ezért helyesebbnek tűnik a tartalmi alapú distinkció.

Fentiek előre megmutatták a kiválási konstrukció különösen érzékeny pontjait. Az EU-tagállamok, illetve az uniós intézmények vezetői határozottan jelezték: a csatlakozási tárgyalások során a négy alapszabadság nem lesz „kimazsolázható” az Egyesült Királyság számára. Ráadásul a belső piaci hozzáférés feltétele a kevésbé versenyképes tagállamok kohéziós kiadásaihoz történő hozzájárulás. Az EU meghatározó tagállamai – preventív megfontolásokból – sem lehettek érdekelték a kilépés előnyös precedensében.

Az Egyesült Királyság EU-tagságának megszűnése elsősorban közvetlenül módosítja a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok rendszerét. E változás „puha” brexit (azaz a belső piacon maradás) esetében elhanyagolható lenne. A „kemény” brexit, azaz az EU belső piacának a teljes elhagyása lényeges következményekkel jár. Az Egyesült Királyság az Európai Unió tekintetében „harmadik országgá” válik.

Ám a belső piac formális elhagyása esetén is lehetséges lenne a – differenciált integráció keretei között – nagyjából szabad (vám- és kvótamentes) áruforgalom fenntartása az EU27 és az Egyesült Királyság között. Az EU27 és az Egyesült Királyság között 2018 novemberében aláírt és 2019 októberében kismértékben módosított kilépési megállapodáshoz (*Withdrawal Agreement*) kapcsolódó politikai nyilatkozat¹² e perspektívát nyújtó kereskedelmi tárgyalásokat irányzott elő. Azokat a kilépés után rendelkezésre álló átmeneti időszakban¹³ kellene befejezni. Addig pedig az Egyesült Királyság gazdasága változatlanul része maradhat a belső piacnak. (A tagsághoz képest azzal az eltéréssel, hogy a hatályos belső piaci szabályokat változatlanul alkalmazniuk kell, ám az új szabályok kialakítására már nem tudnak hatást gyakorolni.) Ha az előírt időpontig az EU és az Egyesült Királyság kormánya nem állapodnak meg az új rendszerben, illetve nem történik további hosszabbítás, továbbra is lehetséges, hogy automatikus módon, megállapodás nélkül (*no deal*) szűnik meg az Egyesült Királyság EU-tagsága. E helyzet lehetséges következményeit jól jellemezheti a „kihullás” formulája:¹⁴ kereskedelempolitikai tekintetben rendkívül problematikus, a brit gazdaság számára különösen nagy veszteségekkel fenyegető helyzet alakulhat ki.

Ha nincs megállapodás az EU-val, az Egyesült Királyság EU-ba irányuló exportját az EU standard – legnagyobb kedvezmény (*most favoured nation, MFN*) elvei szerinti – vámjai terhelnék (szemben az akadály nélküli belső piaci lehetőséggel). Az EU-ba exportáló brit vállalatok – minthogy a kilépés után az Egyesült Királyság már nem tagja az EU-vámunióknak – egyidejűleg magasabb adminisztratív költségekkel, továbbá magasabb nem vámjellegű akadályokkal szembesülnek.

¹² Ez utóbbinak (https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership/eu-uk-withdrawal-agreement_hu) azonban nincs olyan jogi kötőereje, mint a kilépési megállapodásnak (https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/draft_withdrawal_agreement_0.pdf).

¹³ Az átmeneti időszak a kilépési megállapodás szerint 2020 végéig tart. Ez az időszak legfeljebb két évvel hosszabbítható meg. Ám a brit kormány – eddigi megnyilatkozásai szerint – e lehetőséggel nem kíván élni.

¹⁴ A brit kormány számára 2018-ban készült dokumentum (*Yellowhammer Report*) – a felkészülés akkori helyzete alapján – rendkívüli káoszt jelzett előre „*no deal*” esetére.

Az EU-val megkötendő kereskedelmi megállapodás megtárgyalása komplex feladat. A lehetséges elrendezések az Egyesült Királyság jövőbeli helyzetétől függően változnak. Az Egyesült Királyság jövőbeli kapcsolatai az Európai Unióval széles skálán értelmezhetők (például *Losoncz* [2017]): az EGT-tagságtól (mint Norvégia) egészen a teljes dezintegrációig (lásd a 2. ábra C–H pontjait). A különféle lehetőségeknek eltérő hatásuk lenne. A brexit hívei között sem volt egyetértés a preferált elrendezésben.

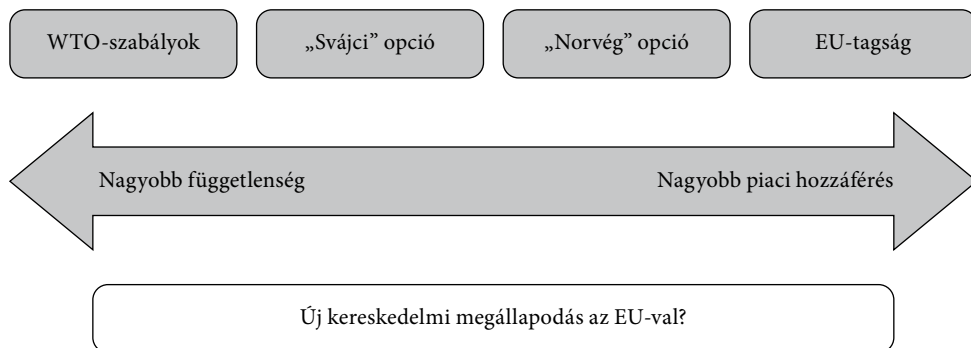
A tárgyalások hosszú időt igényelnek. A formális kilépés és az új megállapodás közötti időben – egyéb megállapodás hiányában – a legnagyobb kedvezmény elve szerinti szabályok volnának érvényesek (ezt kívánták enyhíteni a 2017 decemberében kölcsönösen elfogadott, legfeljebb 2020 végéig terjedő átmeneti időszak beiktatásával).

A megoldandó nagyszámú, bonyolult témakörre és a korlátozott időbeli lehetőségekre figyelemmel eleve felmerült a „no deal”, vagyis a kilépési megállapodás nélküli, azaz a rendezetlen távozás lehetősége is.

Általánosságban: az új szabadkereskedelmi rendezés mélysége átváltási (*trade off*) kapcsolatban áll a függetlenséggel (6. ábra). Az EGT-tagság politikai tekintetben sem tűnt reálisnak. Az Egyesült Királyság továbbra is arra kényszerülne, hogy kövesse az EU belső piaci joganyagát, támogatást nyújtson a kevésbé fejlett tagállamoknak, s biztosítsa a munkaerő szabad áramlását. A WTO-szabályok alapulvétele megszabhatója az Egyesült Királyságot e követelmények teljesítése alól. Elvileg bármekkora importvámokat bevezethet, de egyidejűleg exportjában magasabb vámokkal és nem vámjellegű korlátozásokkal szembesülhet, s nem lesz hozzáférése a belső piachoz. Az Egyesült Királyság a lehetséges forgatókönyvek között kompromisszumként „testre szabott rendezést” (*bespoke arrangement*) kívánt elérni az EU-val. E megállapodásnak egyensúlyban kellene tartania a belső piaci hozzáférés és a függetlenség céljait. Ám a *belső piaci hozzáférés* szükségképpen az EU belső piaci szabályainak való megfelelést követeli meg,¹⁵ azaz csak korlátozott függetlenséget tehet lehetővé a differenciált integráció valamelyik fokozatában.

6. ábra

A brexit lehetséges forgatókönyvei – nagyobb piaci hozzáférés *versus* nagyobb szabadság

Forrás: IMF [2016] 8. o.

¹⁵ Az Egyesült Királyság a továbbiakban e szabályok betartására nem vállalt kötelezettséget, azaz a teljes dezintegráció teljes szabályozási szabadságot jelent.

Az Egyesült Királyság az EU tagjaként számos, az EU által kötött szabadkereskedelmi megállapodás részese. Az EU-ból történő kilépése esetén megszűnik e szabadkereskedelmi hozzáférés lehetősége. Az Egyesült Királyságnak e megállapodásokat – az EU-val folytatandó különlegesen bonyolult kereskedelmi tárgyalásokkal egyidejűleg – újra kell tárgyalnia. E feladat önmagában is nagy kihívást jelent, ami tovább növeli a bizonytalanságot, illetve a várható kereskedelmi zavarokat.

A „teljes” kemény brexit az EU-szabályozástól való teljes függetlenséget hozhat. Ugyanakkor a belső piachoz való hozzáférés a WTO legnagyobbkedvezmény-elvének alkalmazása esetén csökkenne leginkább.

Az Egyesült Királyság és az EU közötti kereskedelem – bármely fenti változatban – eltérő mértékben költségesebbé válik. Ez a brit kereskedelemnek az EU-n kívüli országok felé tereléséhez vezethet.

A kilépés után az Egyesült Királyság számára az EU 44 szabadkereskedelmi megállapodása (75 EU-n kívüli országgal) többé nem alkalmazható.¹⁶ Az új szabadkereskedelmi megállapodások esetleg kevésbé lesznek előnyösek. Az Egyesült Királyság alkupozíciója az EU egészének alkupozíciójánál gyengébb. A jelenleg hatályban lévő szabadkereskedelmi megállapodások megtárgyalásához legalább három évre volt szükség. A teljes folyamat valószínűleg hosszabb időt vesz igénybe. Az érintett országok nagy száma, a kereskedelemre háruló negatív következmények egyaránt ebben az irányban hatnak.

E tanulmány keretében nincs mód az eddigi tárgyalások bemutatására. Ám a jelzett problémákat jól illusztrálhatja az előző brit kormány által a jövőbeli kereskedelmi kapcsolatok rendezésére tett javaslat és annak sorsa.

Kísérlet a kör négyesítésére – a chequersi javaslat

- Az Európai Unió a tárgyalások kezdetétől alapvetőnek tekintette, hogy:
- a *belső piac négy alapszabadságát*: az áruk, a tőke, a szolgáltatások és a személyek szabad mozgását nem lehet szétbontani [a kimazsolázás (*cherry picking*) tilalma];
 - *biztosíték* arra, hogy az ír-északír határon nem lesz határellenőrzés.

Az EU várta, hogy az Egyesült Királyság egyértelműen tegye le voksát valamelyik lehetséges modell mellett. Szabadkereskedelmi megállapodás esetén súlyos kérdések merülhetnek fel: vagy a nagypénteki megállapodás megtartása, vagy – az Írtengeren húzódó vámhatár esetén – az Egyesült Királyság területi integritása kerülhetne veszélybe. EGT-tagság esetén pedig az EU-állampolgárok számára a szabad munkavállalás, illetve az Európai Bíróság joghatósága továbbra is fennmaradna. Ráadásul az Egyesült Királyságnak nem lenne beleszólása a belső piaci szabályok kialakításába. A vámunió pedig nem tenné lehetővé önálló kereskedelmi megállapodások megkötését harmadik országokkal.

¹⁶ Az átmeneti időszak után következik be ez a helyzet, bár a brit EU-tagság jogi értelemben már megszűnt.

2018 júliusában az akkori brit kormány a fenti modellek között elhelyezkedő javaslatot tett (*Chequers White Paper* [2018]). A dokumentum új típusú szabadkereskedelmi övezet, gazdasági partnerség kiépítését ajánlotta, amelynek fő jellemzői:

- zavartalan hozzáférés az áru- és a pénzüpiacokhoz a személyek szabad mozgása nélkül;
- „kvázi” közös vámterület vámunió nélkül („új támogatott vámkonstrukciók szakaszos bevezetése... szükségtelenné tenné a vám- és határellenőrzést az Egyesült Királyság és az EU határán olyan módon, mintha közös vámterületet alkotnának”);¹⁷
- „közös szabálykönyv”;
- „a pénzügyi szolgáltatások új gazdasági és szabályozói konstrukciói, megőrizve az integrált piacok kölcsönös előnyeit”;
- „nyílt és méltányos kereskedelmi környezetet garantáló, kötelező érvényű rendelkezések, vállalva az állami támogatások általános szabályozásának betartását, a versenyhatóságok közötti együttműködési konstrukciók létrehozásával, és vállalva a magas követelményszint fenntartását a csökkentést kizáró rendelkezések révén olyan területeken, mint a környezetvédelem és a foglalkoztatási szabályok”.

Mindez az Európai Unió szerint a következőket jelenti: a brit fél kimazsolázná a számára kedvező részeket a belső piaci szabályozásból (illetve szélesebb értelemben az unióval történő együttműködésből), a többit pedig nem tartaná meg. 2018 őszén a salzburgi csúcson a chequersi javaslatokat elutasították (*Chequers White Paper* [2018]). Az Egyesült Királyságnak választania kellett az akadálytalan uniós kereskedelem, a „gazdasági szabadság” és a problémamentes északír határ kérdéseiben.

Az EU elhagyásának gazdasági hatása az Egyesült Királyságra

Csak nagy nehézségekkel mérhető fel az EU-rendszer elhagyásának gazdasági hatása az Egyesült Királyságra. Státusának széles terjedelmű potenciális forgatókönyvei vannak, azok számos csatornával kombinálódnak – például – a kereskedelem, a beruházás, a munkapiac, a termelékenység, a közpénzügyek stb. területén. Az egyes variációkban a monetáris, a költségvetési és a prudenciális politika terén fontos választások kínálkoznak, de tartalmuk lényegében nem látható előre.

Első lépésként a lehetséges hatások mechanizmusát foglaljuk össze.

A dezintegráció gazdasági hatásmechanizmusai

A dezintegráció gazdasági hatásai több idődimenzióban merülnek fel. Egyrészt maga a mechanizmus definitív módon többlépcsős. Először politikai döntés szükséges az érintett tagállam részéről a kilépési eljárás megindításáról. Annak előfeltétele lehet

¹⁷ A két térség egyetlen „egyesített vámterület” maradt volna: a brit kikötőkben a Nagy-Britanniába szánt árukat és az EU-ba szánt árukat szétválasztanák. A kizárólag a brit piacra szánt árukra a brit vámokat, az EU-s piacra szánt árukra pedig a Brüsszelben megállapodott vámokat vetették volna ki (ezt nevezték brit részről „vámpartnerségnek”).

valamiféle referendum, annak valamennyi politikai vonzatával (a politikai aréna hatásai, kampány stb.). Majd a referendum eredménye alapján további politikai döntések szükségesek. Az 50. cikk alapján a folyamat beindítását közvetlenül az érintett kormányzat aktiválja az Európai Uniónál. Ezt követően kezdődhetnek a kilépési tárgyalások. Azokat az érintett feleknek két év alatt be kellene fejezniük. Valamennyi tagállam egyhangú döntéssel meghosszabbíthatja a jelzett időszakot. A tárgyalások eredményeképpen azonban csak a kilépésről szóló megállapodás jöhet létre s – a ratifikációt követően – léphet hatályba. A jövőbeli kereskedelmi kapcsolatokról, illetve – további vámunió hiányában – harmadik országokkal kereskedelmi tárgyalások megkezdésére csak a kilépési megállapodás hatálybalépése után nyílik lehetőség. Ezért, ha a „sziklaszirt” dezintegrációt (azaz a kilépés után az integráció rendszeréből történő azonnali és teljes kihullást) el kívánják kerülni, definitív módon ugyancsak szükség van átmeneti időszakra szóló, a kilépési szerződésbe foglalható megállapodásra is. Az időben szigorúan behatárolt, ám esetleg meghosszabbítható átmeneti időszakban a kilépő tagállam továbbra is a belső piac és a vámunió része maradhat. Egyidejűleg az átmenet időszakára el kell ismernie a közösségi vívmányokat, azon belül az Európai Bíróság joghatóságát is. Valójában gazdasági értelemben vett dezintegráció – korábban már jelzett lehetséges változatokban – csak az átmenet után valósul meg. Ám a dezintegrációs folyamat, beleértve a referendum előtti politikai kampányt, már évekkorábban megkezdődik, s hatást gyakorol a gazdaságra is.

A referendumat követően a bizonytalanság és a növekvő kockázatkerülés jelentős szerepet játszhat az átmeneti időszakban. A kilépő tagállamnak az EU-val és más kereskedelmi partnerekkel új rendezésről szükséges tárgyalnia. A bizonytalanságok a beruházások és a bérek visszatartására ösztönözhetnek. Az egyes vállalkozások – a belső piactól fennálló függésük mértékében – eldönthetik: elhagyják-e az Egyesült Királyságot, s más EU-tagállamban működnek-e tovább a jövőben. A háztartások pedig esetleg tartózkodnak tartós javak és ingatlanok vásárlásától. Mindezek további keresletcsökkenéshez vezethetnek. A rövid (és közép-) távú hatásokra összpontosító megközelítésben a *középtávra is kiterjedő bizonytalanságok* állnak a középpontban (IMF [2016]).

A rövid távú hatásokat lényegében a *bizonytalansági sokkok* vezérik, nem pedig a jelentős hosszú távú költségek feltételezése. E rövid távú időszakban jelentős veszély a kibocsátás növekedési ütemének lassulása, a nemzeti valuta leértékelődése és az infláció emelkedése. A *kereskedelmi mérleget* tekintve a közvetlen hatás elvileg annak javulása lehetne. Ám a javulás oka elsősorban az árfolyam leértékelődése, a csökkenő belső felhasználás (elsősorban beruházás), nem pedig az export növekedése lehet. E javulás középtávon eltűnik. A fenntartható fizetésimérleg-egyensúlyhoz hosszú távon a reálbérek és az árfolyamok alkalmazkodása szükséges. A *költségvetési egyensúly romolhat*. Az automatikus stabilizátorok működését feltételezve az alacsonyabb bevételek magasabb hiánnyal és államadóssággal járhatnak, még az EU közös költségvetésével fennálló transzferek változásai után is.

Az Egyesült Királyság *pénzügyi központként* jelentős előnyöket élvez az egységes piacon. A brexit ügyfélkapcsolatokat boríthat fel. Az Egyesült Királyságban működő pénzügyi vállalkozások – mind a hazaiak, mind a külföldiek – szabályozási

bizonytalanságokat érzékelnek, s üzleti modelljük felülvizsgálatára kényszerülnek. Az egységes piachoz történő hozzáférés (*passporting*) elvesztése kedvezőtlen hatást gyakorol az Egyesült Királyságban működő bankokra. Valószínű a költségek jelentős növekedése. Egyes pénzügyi vállalkozások elhagyhatják az Egyesült Királyságot.

Számos további ágazatot is hátrányosan érinthet a brexit. Különösen a kínálati láncokon keresztül szorosan az EU-hoz kapcsolódó szektorokat, például a gyógyszeripart, az űr- és repülőgépipart, az autóipart (*Dhingra és szerzőtársai* [2017]).

A bizonytalanság lenyomhatja az eszközárakat, mérsékelheti a banki hitelek elérhetőségét, s növelheti azok költségeit a magánszektor számára. A bizalmatlanság következtében a háztartások és a vállalkozások ideiglenesen elhalaszthatják kiadási döntéseiket. E hátrányos keresleti sokkok hatást gyakorolnak az Egyesült Királyságra, s tovább terjedhetnek más európai országokra.

A kereskedelmi sokk – az átmeneti időszakot követően – jelentős lehet. Mindez magasan tartja a bizonytalanságokat. Emelkedhetnek a brit exportőrökkel szembeni vám- és nem vámjellegű akadályok. Az EU-val kötendő új kereskedelmi megállapodás – amelyre az OECD eredeti feltételezése szerint (*Kierzenkowski és szerzőtársai* [2016]) csak 2023-ban kerülhetne sor – csökkentheti a brit exportőrökkel szembeni korlátozásokat, de nem szünteti meg teljesen. A kereskedelem csökkenése nemcsak közvetlen negatív hatást gyakorol a gazdasági tevékenységre, hanem a termelékenység stagnálása révén visszafogja az Egyesült Királyság általános gazdasági dinamizmusát is.

A hosszú távú hatásokat tekintve elgondolkodtató lehet a következő elképzelés: a brexit *kereskedelemre gyakorolt negatív hatása* az idő előrehaladásával nő. Az EU27 tagállamaival folytatott kereskedelem tovább esik. A szabályozások eltérése gyorsan növekedhet. E divergencia növeli a kereskedelmi költségeket. Az exportorientált külföldi működőtőke-beruházások visszaesése különösen az iparban és a pénzügyi szolgáltatásokban kedvezőtlenül érintheti az Egyesült Királyság exportkapacitását.

Ha a belső piac nem lesz hozzáférhető, elkerülhetetlennek tűnik a *beáramló külföldi működőtőke-beruházások csökkenése*. Annak egy része más EU-tagállamokba áramolhat. E folyamat egyidejűleg az új gondolatok és tudás beáramlását is mérsékeli. Mindez a beruházások visszaesésével, az exportkapacitások mérséklődésével jár. Kedvezőtlenül érinti az innovációt és a termelékenységet, a műszaki haladást. A brit vállalatok között a multinacionális cégeknél a legmagasabb a menedzsment minősége. A csökkenő külföldi működőtőke-beáramlás kedvezőtlenül érintheti a szervezeti hatékonyságot. Tovább mérsékelheti a termelékenység dinamikáját, mert az Egyesült Királyság mind az EU-, mind az EU-n kívüli beruházók számára kevésbé vonzóvá válik. A feldolgozóiparon túl ugyanez történhet a pénzügyi ágazat területén.

Az alacsonyabb bevándorlás csökkenti a munkakínálat növekedését. A bevándorlók számának csökkentését célzó döntés aligha lehet képes hosszú távon a brit munkanélküliség befolyásolására.¹⁸ A reálbérek csekély növekedése a termelékenység alacsony dinamikájának a következménye. A brit munkapiaci feltételeket és jövedelmi

¹⁸ A brexitreferendumot kezdeményező brit miniszterelnök eredetileg a következő célt fogalmazta meg: a nettó bevándorlást évi 100 ezer fő alá csökkentik, az ország pedig az EU-ban marad.

szinteket a többi EU-tagállamhoz viszonyítva érintheti a kiválás: mérséklődhetnek a brit gazdasági kilátások, visszaeshetnek a beruházások, ami ugyancsak mérsékeli a külföldi menedzserek és más szakképzett munkaerő beáramlását.

A tudás vesztesége csökkenti a technikai haladást. A mérsékeltebb bevándorlás és a gyengébb külföldi működőtőke csökkentheti a tudásfelhalmozódást. A bevándorlás ellenőrzését célzó egyes intézkedések (például a Kanadában vagy Ausztráliában alkalmazott pontrendszer) segíthetnek az új bevándorlók tudásszintjének növelésében: erős és hatékony kontroll valószínűleg kiegyenlítheti a létszámcsökkenés hatását. A tudás beáramlását kedvezőtlenül érinti a külföldi működőtőke csökkenése is. Mindez korlátozza a legjobb külföldi gyakorlatok (beleértve a menedzsmentgyakorlatok) átvételét.

A további deregulációnak elvileg lehet némi pozitív hatása. Ám ennek lehetőségei korlátozottak. Az Egyesült Királyságban a legalacsonyabb az OECD termékpiaci szabályozási indikátora,¹⁹ a Világbank *Doing Business*-rangsorában pedig a nyolcadik a világon.²⁰ A hálózati iparágak szabályozása a legkevésbé korlátozó az OECD-országok között. Ugyanakkor a szabályozások reformjának a dinamikája a legutóbbi években lassult: mivel a torzítást jelző mutatók már alacsonyok, nehéz további reformokat megvalósítani (*strukturálisreform-paradoxon*). Egyes ágazatokban (posta, utak) az eltérés a legjobban teljesítő országok teljesítményétől kimutatható. Összességében az EU-tagság nem akadályozta a liberális piacpolitika megvalósítását. A brit szabályozások jellemzően mérsékeltebbek az egyes EU-tagállamokénál. Egyes területeken más tagállamok teljesítenek a legjobban, s az Egyesült Királyság nem használta ki a teljes hozzáférhető szabályozási teret. E területeken a szabályozás mérséklése erős hazai korlátok átlépését igényli. Ez utóbbi kihívást jelent. A brit munkapiaci szabályozás a legkevésbé korlátozó az OECD-ben. Ugyanakkor sok brit vállalat tekintette túl szigorúnak az EU egyes szabályozásait (például az ideiglenes munkavállalói, illetve a munkaidő-direktívát). Nincs biztosíték, hogy a brexit után automatikusan rugalmasabb szabályok váltják fel a kifogásolt EU-előírásokat.

A mélyreható strukturális reformok lényegesen megváltoztathatják a tárgyalt feltételeket. További európai reformok, a belső piac további szélesítése az EU-tagállamok gazdasági teljesítményét és életszínvonalát emelné. Ehhez az adminisztratív terhek további csökkentését célzó reformokra, deregulációra (különösen a kis- és középvállalatok számára), illetve ambiciózus kereskedelempolitikára lenne szükség. A belső piac a szabályozás heterogenitásának csökkentésével és EU-n belüli komplexitásával előmozdítja az áruk és szolgáltatások kereskedelmét és a külföldi működőtőke-beáramlást, mindezzel pótlólagos gazdasági előnyöket generál. E hatások nagyobbak lehetnek, ha az EU további szabadkereskedelmi és beruházási megállapodásokat kötne a világ többi részével.

¹⁹ Az OECD termékpiaci szabályozási (*Product Market Regulation, PMR*) indikátorának átlaga 2018-ban 1,4, míg a brit érték 0,79 volt. (Az Egyesült Államok a jelzett évben nem szerepelt az adatbázisban.) <https://www.oecd.org/economy/reform/indicators-of-product-market-regulation/>.

²⁰ <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf> 4. o. Az EU-tagállamok közül egyedül a 4. helyen szereplő Dánia előzte meg.

Egyidejűleg az *Egyesült Királyság* is további strukturális reformokat valósíthat meg (például a hálózati iparágak területén). Kereskedelempolitikai kapcsolatait pedig – vámunió hiányában – szabadon alakíthatja. Ugyanakkor alapvető jelentőségű az Egyesült Királyság és az EU közötti kereskedelmi kapcsolatok jövőbeli rendezésének a konstrukciója.

Az áttekintett folyamatokat a fenti tényezők is lényegesen befolyásolják. Az európai reformok előrehaladása, a kereskedelempolitikai kapcsolatrendszer további szélesedése és mélyülése az integrációból kimaradó korábbi tagállam számára növekvő dezintegrációs veszteséget okozhat. Ugyanakkor az esetleges brit kereskedelmi reorientáció, a harmadik országokkal bővülő kereskedelmi kapcsolatok mérsékelhetik a nyitottság csökkenését, az abból adódó veszteségeket. A jövőbeli brit reformok is némileg enyhíthetik a dezintegráció terheit.

A brexit hosszabb távon *jelentős strukturális változásokat* generálhat a brit gazdaságban. Azok az új kapcsolatokat, új politikákat és a hátrányos kínálati sokkokat tükrözhetik. E változásokat a kereskedelmi nyitottság, a külföldi működőtőke-beáramlás, a K + F-beruházások és a migráció csökkenése, a menedzsment minőségi romlása és a kiegészítő szabályozási reformok válthatják ki. E potenciális hatások feltételezhetően évtizednyi vagy annál hosszabb idő alatt halmozódnak fel. A kereskedelmi nyitottság, a szabályozási teljesítmény, a menedzsmentminőség, a K + F-intenzitás (belső beruházás) változásai a teljes tényezőtermelékenység (TFP) alakulására jelentős befolyást, annak révén hosszú távú kínálati oldali hatást gyakorolnak. A mérséklődő migráció következtében csökkenő munkakínálat, a tőkeállományt és a TFP-t érintő hátrányos hatások a brexit népszavazástól (2016-tól) kezdődő negatív sokkok sorozatában *újabb kínálati oldali kihívásokat* jelentettek. Mindezek tartós termelékenységi problémákat, a termelékenységi paradoxon tartós érvényesülését valószínűsítik. Ha a kilépési sokk hasonló a belépési sokkhoz, jelentős strukturális törést jelent (*Campos–Coricelli szerk.* [2017]).

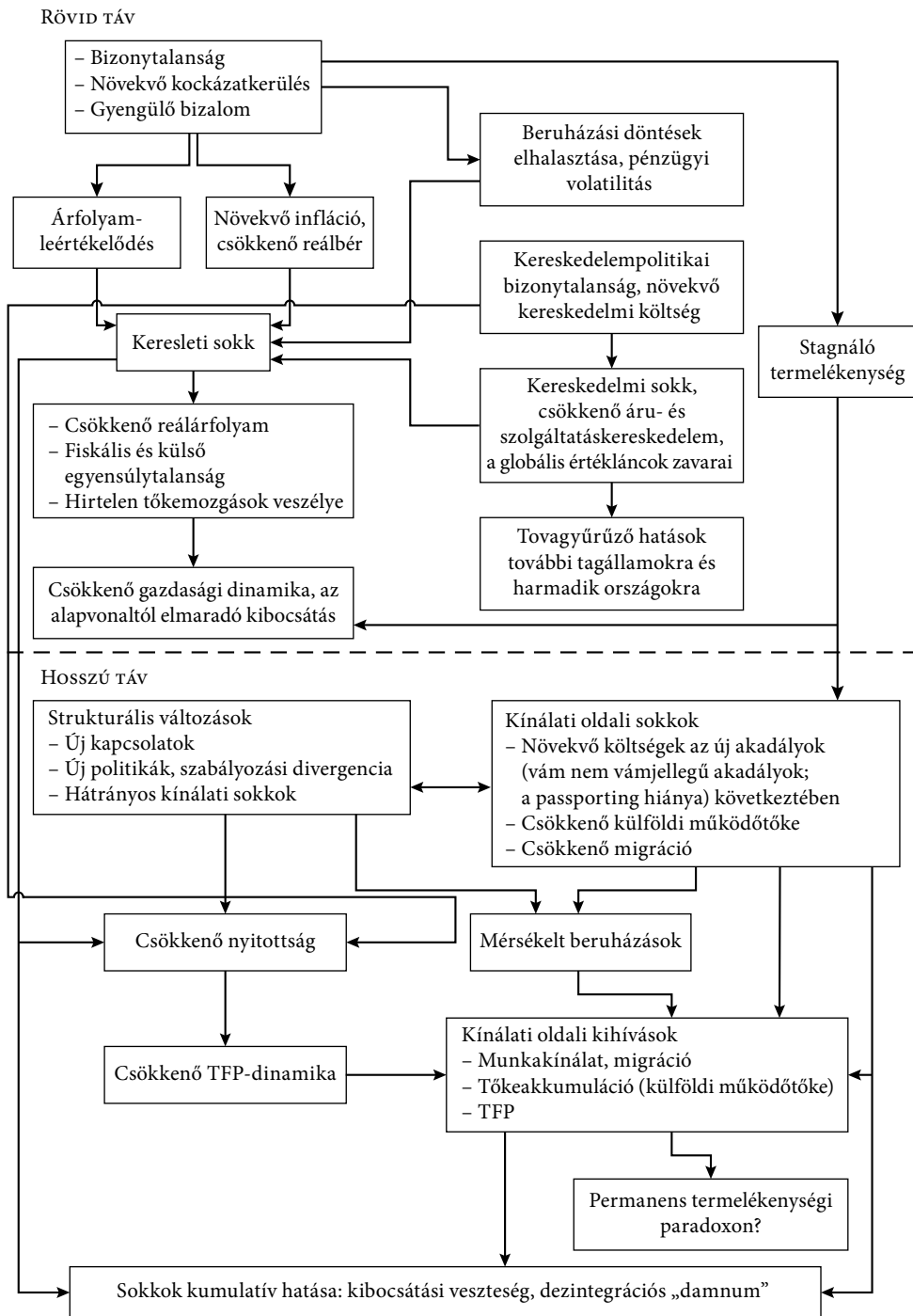
Összefoglalóan megállapítható: ha az integráció növekedési bónusz²¹ eredményez, a dezintegráció szükségképpen dezintegrációs kárt (*damnum*) okoz az érintett gazdaságban.

E rövid és hosszú távú hatások sémáját a 7. ábra foglalja össze.

²¹ Baldwin [1989] *growth bonus* kategóriája.

7. ábra

A dezintegráció fő lehetséges gazdasági hatásmechanizmusai

Forrás: saját szerkesztés.

A hatásvizsgálatok lehetséges irányai

A brexit gazdasági következményeinek előrejelzését megnehezíti a hasonló példák hiánya. E kihívásokkal szembesülve a témakör kutatása során három megközelítés kínálkozik a brexit hatásainak becslésére:

1. a csatlakozási tapasztalatok hatásait feldolgozó tanulmányok, azaz az integráció hatásainak utólagos (*ex post*) feltárása a dezintegráció lehetséges következményeinek felmérése érdekében;
2. a brexit hatásainak (*ex ante*) szimulációja számszerűsíthető egyensúlyi modellek alkalmazása révén;
3. redukált formájú (*ex ante*) becslés az EU-tagság kereskedelmi és további hatásairól.

Az *ex post* tanulmányok a már megtörtént tényeken alapulnak. Az *ex ante* megközelítések elméleteken (átfogó modelleken) vagy számítási sémákon nyugodnak. Mindhárom megközelítésnek számos korlátja van. Az eltérő eredmények a jelentősen eltérő módszerekkel és feltételezésekkel, az egyes hatások eltérő mértékben történő figyelembevételével (vagy mellőzésével) magyarázhatók. Ugyanakkor a különböző lehetséges megközelítéseket egyidejűleg áttekintve kiegyensúlyozott kép alkotható a dezintegráció lehetséges következményeiről. A közgazdaság-tudományi kutatások elsősorban a lehetséges hosszabb távú hatások feltárására képesek. [A brexit után kialakuló új állandósult állapotot (*steady state*) viszonyítják az EU-tagság viszonyaihoz.] Jóval kevesebbet tudunk az átmenet lehetséges dinamikájáról, valamint a gazdasági bizonytalanságról és a brexitnek az Egyesült Királyság vagy az EU27 gazdaságára gyakorolt feltételezett rövid távú hatásairól.

AZ INTEGRÁCIÓ HATÁSAINAK UTÓLAGOS ELEMZÉSE • Az *ex post* elemzések szűkésképpen kevésbé szilárd elméleti alapokon nyugszanak, azonban az objektív és reális értékelésekhez szükség van ezek eredményeinek a beépítésére is. E tanulmányok az EU-integráció (a mélyintegráció) vagy éppen a dezintegráció átfogó jóléti hatásait próbálják számszerűsíteni. Az európai integráció hatásainak utólagos elkülönítése az egyéb hatásoktól nagyon nehéz. A jólét alakulását az integráción kívül számos más, nehezen számszerűsíthető tényező is befolyásolja. Az *ex post* tanulmányok áttekintéséből kitűnhet, hogy a brexit – pesszimistább forgatókönyv szerint – gazdasági hatásai jelentősen rosszabbak, mint amilyet egyes *ex ante* modellelemzések jeleztek.

Az *ex ante* kereskedelmi modellek időnként alábecsülik a gazdasági integráció kereskedelmi hatásait. A kereskedelmi megállapodások *ex post* elemzései szignifikáns módon magasabb kereskedelmi hatásokat mutatnak ki, mint az elméleti alapú *ex ante* modellek (Busch–Matthes [2016]). A hagyományos gravitációs modellek (az *ex post* elemzések egyik fő eszközei) szintén alábecsülhetik a kereskedelmi hatásokat (Baier–Bergstrand [2007], Egger és szerzőtársai [2011]). A modernebb gravitációs megközelítés szignifikáns módon magasabb eredményekre jut. Például Baier és szerzőtársai [2008] szerint az EU (illetve elődei) tagsága a kereskedelmet 15 éves időszak alatt a különböző tagállamokban 10–125 százalékkal növelte.

A növekedési és jövedelmi hatások számszerűsítését megkísérlő *ex post* tanulmányok több vonulata igényel megkülönböztetést:

- A brexit miatti kereskedelemcsökkenés által indukált jövedelemcsökkenés kifejezhető az általános kereskedelem–jövedelem összefüggésre alapozva. E módszer révén több tanulmány is a brit nemzeti jövedelem 10 százalékos körüli vagy azt meghaladó mértékű csökkenését jelzi a pesszimista forgatókönyv esetében (például *Ottaviano és szerzőtársai* [2014], *Bertelsmann Stiftung* [2015], *Crafts* [2016]). Jelentős elemzési nehézséget jelent az, hogy a kereskedelem–jövedelem kapcsolat nem szabható specifikus módon az Egyesült Királyságra.

- Számos tanulmány regressziós becsléseket tartalmaz (*Henrekson és szerzőtársai* [1997], *Badinger* [2005], *Crespo Cuaresma és szerzőtársai* [2008]). Noha eredményeik részleteikben eltérnek egymástól, e tanulmányok az EU-tagság mérhető hatását azonosították a GDP szintjére: e hatás hosszú távon 20 százalékos vagy a feletti. (Némi bizonytalansággal: az eredmények nem teljesen robusztusak, a növekedési regressziók pedig ritkán teljesen kifogástalanok.)

- *Campos és szerzőtársai* [2014], [2019], valamint *Campos–Coricelli* [2015] szintetikus kontrollmódszerrel (*synthetic control method, SCM*) végeztek becsléseket. A szerzők a klinikai tanulmányok módszerét alkalmazva, mesterséges szintetikus kontrollcsoportot alkottak az Egyesült Királysághoz hasonló gazdasági teljesítményű országok kiválasztásával, a csatlakozás (1973) előtti hosszabb idővel. Az EU-tagság hatása levezethető a brit teljesítmény és a kontrollcsoport eredményei közötti különbségből. *Campos–Coricelli* [2015] szerint hosszú távon (a brit EU-csatlakozástól 2008-ig) az egy főre jutó GDP közel 24 százalékkal magasabb, mint a kontrollcsoportban. Ez az eredmény azonban nem eléggé robusztus. Különböző robusztussági próbák után a termelékenység növekedésének évtizednyi időszakára vonatkozó eredmények közel 10 százalékos körüliek. Ez is jelentős, különösképpen, ha figyelembe vesszük: idővel az eredmények tovább nőhetnek (*Busch–Matthes* [2016]).

- Az Európai Unió, az euróövezet, a schengeni rendszer, illetve más szabadkereskedelmi megállapodások hatásai *gravitációs modell* alkalmazásával is vizsgálhatók (lásd például *Felbermayr és szerzőtársai* [2017]).

Az EU-tagsággal kapcsolatos idézett eredmények összevethetők a szakirodalom általános következtetéseivel. A PPML- (*Poisson pseudo-maximum likelihood*) regressziókkal a szabadkereskedelmi megállapodások erősebb kereskedelmi hatását lehet kimutatni, ugyanúgy mint az OLS-regressziókkal (*Santos Silva–Tenreyro* [2006]). *Dai és szerzőtársai* [2014] a szabadkereskedelmi megállapodások hatását a termékek kereskedelmében 57,3 százaléknak mutatta. *Bergstrand és szerzőtársai* [2015] a kereskedelemteremtő hatást – a specifikációtól függően – 66–157 százalék közötti tartományban becsülte. *Head–Mayer* [2014] metaelemzése szerint a szabadkereskedelmi megállapodások átlagosan mintegy 60 százalékkal nagyobb kereskedelemhez vezetnek. A vonatkozó hatások nagysága a specifikus mintától és az alkalmazott empirikus becslési módszertől egyaránt függ.

ELŐRETEKINTŐ ELEMZÉSEK • Az *ex ante* modelleken nyugvó tanulmányok átfogó elemzés keretét képezik. Ugyanakkor az összes hatást nem tükrözhetik.

A brexitreferendumot megelőzően készült modellelemzések eredményei tekintetében bizonyos egyetértés alakult ki. A dezintegráció hátrányai jóval meghaladják az esetleges gazdasági előnyöket. Az elemzések egy része esetében a nettó költségek viszonylag mérsékeltnek tűntek. A brexitet megelőzően kialakult, korábban széles körben elterjedt álláspont szerint a nettó gazdasági költség az egyjegyű számok alsó tartományában (lényegesen a GDP 5 százaléka alatt) helyezkedne el (lásd például *CEBR* [2015], *CBI* [2013]). E nézőpontból a brexit gazdasági hatásai kezelhetőnek látszottak. Az EU elhagyása kizárólag a szuverenitásra vonatkozó politikai döntésnek tűnt.

Fentiekkel kapcsolatban alapvető módszertani kételyek merülhetnek fel. Az alkalmazott módszerek valószínűleg nem tették lehetővé a nagyságrendileg nagyobb kockázatok azonosítását. Még e modellalapú tanulmányok sem tartalmaznak valamenynyit, a gazdasági integrációból származó, a jólétet érintő hatást (lásd a tanulmány bevezető részét, *Busch–Matthes* [2016]).

A brexit tanulmányozásában gyakran használnak számszerűsíthető általános egyensúlyi (*computable general equilibrium, CGE*) modelleket. E modellek – a brexit különböző forgatókönyvei szerint eltérő mértékű – feltételezéseket tartalmaznak a kereskedelmi költségek növekedésére vonatkozóan. E költségnövekedés hatást gyakorol a kereskedelemre, a termelésre, a fogyasztásra, a jólétre. E modellek az általános egyensúlyi megközelítés keretében lehetővé teszik e hatások számszerűsítését (strukturális becslését). Kimutathatóvá válik a dezintegráció kereskedelemterelő hatása az Egyesült Királyság és a nem EU-tag országok között. E modellek fontos adalékokat nyújthatnak a brexit különböző forgatókönyveinek lehetséges makrogazdasági hatásairól.

A modellek eredményeit lényegesen befolyásolják a dezintegráció miatt kialakuló nem vámjellegű akadályok: a vám eljárások, a piacra jutás korlátozása és szabályozása. A brexit feltételezett hatása e területen is számszerűen jelenhet meg: a nem vámjellegű akadályokat tipikusan *ad valorem* (az áru értékének adott százalékában megjelenő) kereskedelmi költségként fejezik ki. Ugyanakkor nincs általánosan elfogadott módszertan a nem vámjellegű akadályok számszerűsítésére. Ezért mindig vizsgálni szükséges a szimuláció eredményeinek robusztusságát a változás valószínű alternatív specifikációját illetően a kereskedelmi költségek tekintetében. Ugyanakkor e modellek nem, illetve legfeljebb csak részben tartalmazhatják a globális gazdaságra hatást gyakorló mechanizmusokat. Mindez a különböző modellszimulációk eredményei összehasonlításának igényét húzhatja alá.

A szimulációs megközelítés jó példái *Dhingra és szerzőtársai* [2016a], [2016b] elemzései. A brexit brit kereskedelemre és életszínvonalra gyakorolt hatásainak felméréséhez *Costinot–Rodriguez-Clare* [2014] alapján a globális gazdaság kvantitatív kereskedelmi modelljét alkalmazták. A szerzők a brexit hatásait 31 ágazat és 35 ország esetében – a *Centre for Economic Performance* (CEP) kvantitatív kereskedelmi modelljével – a közbülső termékinputok és a végtermékek tekintetében, a szolgáltatásokra is kiterjedően becsülték. A brexitnek az Egyesült Királyság és az EU, illetve az Egyesült Királyság és a világ többi része közötti kereskedelemre gyakorolt hatását is vizsgálták. A szerzők különböző feltételezéseken (kilépési sokkokon) alapuló forgatókönyveket alkalmaztak. Az optimista forgatókönyv a brit–EU kereskedelemre

az EGT-tagságot, a pesszimista a WTO-szabályokat feltételezte. Ez utóbbi esetben a kereskedelmi költségek nagyobb mértékben növekednének.

Mindkét forgatókönyv előrettekintő. Az európai integráció további fejlődését feltételezték a következő évtizedben. Ugyanakkor az Egyesült Királyság az EU elhagyásával a jövőbeli integrációból csak csekélyebb hasznot húzhat. A pesszimista forgatókönyv szerint az integráció az elmúlt 40 évben tapasztalathoz hasonló ütemben halad előre, míg az optimista forgatókönyv kiinduló feltevése szerint az integráció sebessége a korábbi ütem felére mérséklődik.²² Ugyanakkor a jelzett forgatókönyvek nem tartalmazták a brexit lehetséges hatásait az EU-n kívüli harmadik országokkal folytatott kereskedelemre.²³

A becslés a kereskedelem mellett figyelembe vette a pénzügyi transzfereket is. Az EU-tagok között az Egyesült Királyság is hozzájárult az EU közös költségvetéséhez. A brexit egyik előnye lehet az Egyesült Királyság számára a korábbinál mérsékeltebb hozzájárulás.

Dhingra és szerzőtársai [2016a], [2016b] *optimista* forgatókönyvében (puha brexit) – amelyet elsősorban a nem vámjellegű akadályok jelenlegi és jövőbeli alakulása vezérel – az egy főre jutó GDP 1,28 százalékkal csökkenne. (A számítás a közös költségvetésbe történő alacsonyabb befizetésekből származó költségvetési hatásokat is tartalmazza.) A *pesszimista* forgatókönyvben (kemény brexit) e jövedelmi veszteség a GDP 2,61 százalékra emelkedik. A csökkenő kereskedelem növekvő költségei mindkét forgatókönyvben lényegesen meghaladják a költségvetési megtakarításokat.

A brexitet követően az Egyesült Királyságot nem köti többé az EU közös külső vámrendszere. A brexit hívei szerint az Egyesült Királyság hasznot húzhat a brit import összes vámjának esetleges eltörléséből. Az *egyoldalú liberalizáció* mindkét forgatókönyv esetében a GDP 0,3 százalékkal csökkentené a brexit költségeit, de az összes hatás továbbra is negatív előjelű maradna. A fő ok: a WTO-vámok már jelenleg is alacsonyak, ezért a további csökkenés nem okozna nagy eltérést. A kereskedelmi integráció fő kérdését ma már nem a vámok csökkentésének ügye jelenti. A nemzetközi megállapodásokon alapuló szabályozási megoldások kimunkálása szükséges a szolgáltatások területén, ami egyoldalúan nem érhető el.

A *CEP* [2019] modelljének legutóbbi szimulációja két fő forgatókönyvet tartalmazott. A *megállapodás-forgatókönyv* az Egyesült Királyság és az Európai Unió közötti átfogó kereskedelmi megállapodást feltételezett. Annak keretében nincsen vám, a nem vámjellegű korlátok pedig csak mérsékelten növekednének az EU-tagság feltételeihez képest. A *WTO-forgatókönyv* a megállapodás hiánya, a WTO szabályai szerinti kereskedelem hatásait tartalmazta. A kereskedelmi modell keretében végzett – a dinamikus hatásokat nem tartalmazó – elemzés szerint a *megállapodás-forgatókönyv* a brit GDP 1,9 százalékos, a *WTO-változat* pedig 3,3 százalékos csökkenését eredményezné a hosszú távon elérhető szinthez képest. A nettó költségvetési hatás is negatív lenne (2. táblázat).

²² A pesszimista, illetve optimista megközelítés nem az EU-integrációra, hanem a brexit várható hatásaira vonatkozik. Az európai reformfolyamat felerősödésének lehetősége nem szerepelt a szimulációban.

²³ Az EU-tagállamok is veszteségeket szenvednek a brit-EU kereskedelem csökkenése esetén. Írország kivételével azonban e veszteségek nagyságrenddel kisebbek, ugyanis e kereskedelem aránya alacsonyabb az EU27-ben, mint az Egyesült Királyságban (*Felbermayr és szerzőtársai* [2017]).

2. táblázat

A brexit hosszú távú kibocsátási és költségvetési hatásai (eltérés az EU-tagság fennmaradásához képest, 2018. évi árakon számítva)

	Egy főre jutó GDP változása		Költségvetési hatás	
	százalék	font	a GDP százalékában	egy főre (font)
Dinamikus hatások* nélkül				
Megállapodás-forgatókönyv**	-1,9	-600	-0,4	120
WTO-forgatókönyv***	-3,3	-1000	-1,0	310
Dinamikus hatásokkal*				
Megállapodás-forgatókönyv**	-5,5	-1700	-1,8	560
WTO-forgatókönyv***	-8,7	-2700	-3,1	960

* A termelékenységi feltételezések alkalmazása.

** Feltételezett kereskedelmi megállapodás az Egyesült Királyság és az EU között.

*** WTO legnagyobb kedvezmény szerinti (MFN) kereskedelem.

Forrás: CEP [2019] 14. o., illetve saját számítás.

REDUKÁLT FORMÁJÚ BECSLÉSEK • Az előzőkben alkalmazott általános egyensúlyi megközelítés statikus kereskedelmi modelleken alapult. Azok nem veszik figyelembe a kereskedelem termelékenységre gyakorolt dinamikus hatásait. Valójában e dinamikus hatások figyelembevétele esetén az eddig bemutatott hatások két-háromszor nagyobbak lehetnek (például *Boom és szerzőtársai* [2014], *Sampson* [2017]).

A brexit következményeit értékelhetjük az úgynevezett redukált formájú empirikus tanulmányok eredményeinek felhasználásával is: *Baier és szerzőtársai* [2008] a kétoldalú kereskedelem egyéb meghatározó tényezőinek ellenőrzése után az EU-tagság hatásairól kimutatta: az EU-tagok lényegesen több kereskedelmet folytatnak más EU-tagállamokkal, mint az EGT vagy az EFTA tagjaival. Becsléseik szerint, ha az Egyesült Királyság kilép az Európai Unióból, kereskedelme a többi EU-tagállammal mintegy negyedrésszel csökkenne.

A brexit redukált formájú megközelítése két lépést foglal magában:

– az EU-tagság hatásának a becsléséhez a kétoldalú kereskedelemre gravitációs egyenletet alkalmaznak, amelyben a kereskedelem szintje a gazdaság nagyságától, a földrajzi távolságtól és más, a kereskedelmi költségekre hatást gyakorló tényezőktől függ;

– az előbbieket az egy főre jutó jövedelemrugalmasság becslésével kombinálják, így megkapható az EU-tagság hatása az egy főre jutó jövedelemre.

E megközelítés nem valamely specifikus kereskedelmi modellre támaszkodik.²⁴ A kutatók számára empirikus változatok felhasználását teszi lehetővé az EU-csatlakozást követő kibocsátásváltozások tanulmányozására. A fő korlátot a kamatparaméterek kauzális becsléseinek nehézségei jelentik.

²⁴ „Sajnos nincs olyan kánonszerű kvantitatív kereskedelmi modell, amely magában foglalná ezeket a dinamikus hatásokat, mivel az elmélet bonyolult, és még fejlődésben van.” (*Van Reenen* [2016] 374. o.)

Dhingra és szerzőtársai [2017] – *Baier és szerzőtársai* [2008] módszerére támaszkodva – a redukált formájú megközelítést is alkalmazták.²⁵ *Baier és szerzőtársai* [2008] az egyes tagállamok EU-csatlakozásakor az EU elhagyását és az EFTA-csatlakozást is tartalmazó kereskedelmi változatokat is vizsgált.²⁶ *Dhingra és szerzőtársai* [2017] szerint az Egyesült Királyság kereskedelme az EU-tagállamokkal 25 százalékkal csökkenne (feltételezve az EU-n kívüli országokkal való kereskedelemeltérítés hiányát). *Feyrer* [2009] becslését alkalmazva, amely szerint a külkereskedelem egy főre jutó jövedelemrugalmassága 0,5 és 0,75 között mozog, a brexit az Egyesült Királyságban az egy főre jutó jövedelem 6,3–9,5 százalékos csökkenéséhez vezethet (ez körülbelül 4200–6400 font évente brit háztartásonként).²⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy a redukált formájú megközelítés többszörösen nagyobb veszteségeket mutat ki, mint a statikus kereskedelmi modell alapú szimuláció. Mindez jelzi, hogy a kereskedelemről származó *dinamikus nyereség* lényeges lehet az integráció és a dezintegráció hatáselemzései során. A brexitből, különösképpen a „kemény” brexitből jelentős nem triviális jóléti veszteségek származnának. (E becslések robusztusságát *Dhingra és szerzőtársai* [2016a] számos teszt révén vizsgálta. Ezek az eredmények egybeesnek más, számos további modellképző feltételezést alkalmazó kvantitatív eredményekkel – például *Emmerson és szerzőtársai* [2016].)

Ugyanakkor a kereskedelem változását illetően mindkét módszer hasonló előrejelzéseket nyújt, például *Dhingra és szerzőtársai* [2017] kvantitatív modellje optimista esetben a brit külkereskedelem 9 százalékos, pesszimista változat esetén pedig 16 százalékos csökkenését tartalmazza. Redukált formájú becsléseikben e csökkenés 12,5 százalékos. A redukált formájú becslések a kvantitatív kereskedelmi modellekből hiányzó csatornákat ragadják meg. A brexit tanulmányozására alkalmazott számszerűsíthető modellek a technológiát exogénnek tekintik. Alábecsülik a brexit költségeit, ha a kereskedelmi integráció növeli a termelékenységet, vagy a technológia javulásához vezet (*Bustos* [2011]). *Sampson* [2017] szerint, ha a kereskedelem a tudás vállalatok közötti tovagyrűzése révén is emeli a termelékenységet, akkor *Melitz* [2003] eredményei szerint közel háromszorosára nőhet a kereskedelemről származó közvetlen előny. A kereskedelem és a gazdasági integráció más formái magas fokú korrelációt mutatnak. Ezért *Feyrer* [2009] jövedelemrugalmasságra vonatkozó becslése nemcsak a kereskedelem, hanem a mélyebb integráció további következményeit is megragadja. Következésképpen a redukált formájú becslések a brexit szélesebb körű hatásait tükrözik.

²⁵ A London School of Economics Centre for Economic Performance (LSE CEP) kutatói rendkívül kiterjedt munkát folytattak a brexit megalapozott gazdasági hatáselemzése területén. E munkák eredményeit *Dhingra*, *Sampson*, *Van Reenen* és munkatársaik publikálták.

²⁶ *Baier és szerzőtársai* [2008] becslései az 1960–2000 közötti kereskedelmi adatokon alapulnak. Homogén kereskedelmi hatást feltételezett az egyes EU-tagállamok között. Ugyanakkor *Mulabdic és szerzőtársai* [2017] szerint a brexit az Egyesült Királyság és az EU közötti szolgáltatás-kereskedelemnek a termék-kereskedelmet némileg meghaladó csökkenéséhez vezethet. E csökkenés a brexitet követően nagyobb a teljes Egyesült Királyság–EU kereskedelemben, mint amit *Baier és szerzőtársai* [2008] eredményei jeleznek.

²⁷ *Dhingra és szerzőtársai* [2017], *Van Reenen* [2016], *Busch–Matthes* [2016] szerint az Egyesült Királyság a brexit következtében pesszimista forgatókönyv esetén hosszú távon 10 százalék vagy a feletti GDP-vesztéséget szenvedhet el. E hatások nagyjából azonosak az *ex post* tanulmányokban a brit EU-tagságból származó GDP-többlet becslésével.

A CEP [2019] kibővített (azaz termelékenységi és migrációs hatásokat is tartalmazó) elemzése szerint a megállapodás-forgatókönyvben az egy főre jutó GDP 5,5 százalékkal, a WTO-forgatókönyvben 8,7 százalékkal alacsonyabb az évtizednyi távlatban elérhető szintet tekintve, az EU-tagsággal összehasonlítva (lásd 2. táblázat). Mindkét forgatókönyv a dezintegráció jelentős kibocsátási veszteségét, egyúttal kedvezőtlen költségvetési hatásait jelzi. E szélesebb hatások jelentős részben a külföldi működőtőke-beruházások, a migráció és a nemzetközi technológiai diffúzió változásaiból származnak.

KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE ÉS MIGRÁCIÓ. A HATÁSELEMZÉSEK FŐ KÖVETKEZTETÉSEI • A brexit gazdasági hatásainak elemzése elsősorban a kereskedelem változásaira irányul. Ugyanakkor a brit gazdaságot az EU-ból történő kilépés után a külföldről beáramló működőtőke és a migráció csökkenése is kedvezőtlenül érinti. Az egységes piac rendszerében a külföldi beruházók az Egyesült Királyságból a teljes EU-piachoz hozzáférhettek.

A brexit hatása a külföldi működőtőkére és annak állományára közvetlenül a kereskedelmi költségek növekedésétől függ. Az inputok importjának és a kibocsátás exportjának növekvő költsége a brexit után csökkentheti a belső piacról a nemzetközi értékláncokban történő brit részvételt. Az Egyesült Királyság külföldi működőtőke-állományának jelenlegi összetételét adottnak tekintve e negatív hatás lehet a meghatározó.

Az ipar területén a multinacionális cégek leányvállalatainak részvétele a hazai termelésben különösen fontos a komplex értéklánccal és a magas exporttartalommal jellemezhető ágazatokban: az elektronikában, a gépgyártásban, a közlekedésben és az autógyártásban, a vegyszer- és gyógyszergyártásban. Az Egyesült Királyságban működő amerikai érdekeltségű vállalatok jellemzően a belső piacra irányuló exportplatformként működnek. A Bureau of Economic Analysis szerint az Európában működő amerikai leányvállalatok kibocsátásuk 50 százalékát adják el a befogadó országban, 25 százalékát az egységes piac más tagállamaiban értékesítik, s a fennmaradó 25 százalékot viszik harmadik országokba a multinacionális piaci szervezet révén (*Ramondo és szerzőtársai* [2013]).

Bruno és szerzőtársai [2016] gravitációs egyenlettel végzett becslése szerint az egységes piac elhagyása esetén az Egyesült Királyságba irányuló külföldi működőtőke-beruházás mintegy 22 százalékkal csökkenhet. Minthogy a külföldi működőtőke pozitív hatást gyakorol a hazai beruházásra és a termelékenységre, annak csökkenése mérsékeli a brit kibocsátást és életszínvonalat (*Dhingra és szerzőtársai* [2017]).

Az egységes piac elhagyása esetén az Egyesült Királyság korlátozhatja az EU-tagállamokból történő migrációt. A migrációs politika hatásainak előzetes elemzése nehézséget jelent. *Portes-Forte* [2017] számításai szerint az EU-tagállamokból való csökkenő migráció az Egyesült Királyságban az egy főre jutó GDP 0,9–3,4 százalékos mérséklődéséhez vezethet. Nem ismert a kereskedelemben, a külföldi működőtőke-beruházásokban, illetve a migrációban történő változások együttes hatása. E kölcsönhatás fontos lehet. Például a pénzügyi szolgáltatások területén a magasan képzett dolgozók felvételében különösen jelentős a bevándorlók szerepe.

A gazdasági tevékenységekre és a háztartásokra vonatkozó negatív hatás lényegében valamennyi, a témakört tárgyaló empirikus kutatás fő következtetése. (Közöttük az előző brit kormány megbízásából készített kiterjedt ökonometriai modellek – lásd *HM Government* [2018].) A nagyszámú bizonytalanság megnehezíti a számszerűsítést, ám a különféle modellspecifikációk konzisztens módon negatív eredményt mutatnak.

Az Egyesült Királyság gazdasága hosszabb távon is rosszabbul jár. Az EU elhagyásának nettó hatása nagy valószínűséggel negatív lesz a GDP alakulására. Annak mértéke az EU-val elért rendezés feltételeitől függően alakulhat.

– A *szűkülő kereskedelmi hozzáférés* csökkenti a tőke megtérülését, a vállalatokat a beruházások mérséklésére ösztönzi, s a reálbérek csökkenéséhez vezet.

– Az *alacsonyabb permanens jövedelem* alacsony reálbérekkel társulva csökkenti a fogyasztást.

– Az exportkereslet állandósult mérséklődése – a folyó fizetési mérleg egyensúlyának helyreállításához – a *reálárfolyam permanens leértékelődéséhez* vezet. Ez az importtermékeket megdrágítja. Az export versenyképesebbé válik, de ez nem ellensúlyozza a magasabb kereskedelmi akadályok miatt mérséklődő exportkereslet hatásait.

– A kereskedelem csökkenése miatt *mérséklődik a termelékenység és a külföldi működőtőke-beruházás dinamikája*. A befelé irányuló migráció korlátozása csökkenti a munkaerő-kínálatot, a képzettségi szinteket és a hatékonyságot.

A különféle tanulmányok különböző csatornákat elemeznek, de hasonló eredményekre jutottak. Mindez kiemeli, hogy a brexit rövidebb és hosszabb távon egyaránt gazdasági veszteségeket (dezintegrációs *damnum*) okoz.

Úton a brexit folyamatában

*A brit gazdaság a népszavazás után*²⁸

A brit gazdaság brexitreferendum utáni helyzetét *Young* [2019] „lassú perforációnak” (*slow puncture*) nevezi. Annak elsődleges oka a bizonytalanság, hogy miként alakulnak az Egyesült Királyság kereskedelmi kapcsolatai az Európai Unióval a jövőben. Az üzleti beruházások alacsony szintje jelentős hatást gyakorol a brit gazdaság jövedelemtermelő képességére. A brexit bizonytalanságai a világkereskedelemben kialakult keresleti problémákkal együtt kedvezőtlenül érintették a brit gazdaság folyamatait. (A legutóbbi évek fő makroökonómiai mutatóit a 3. táblázat tartalmazza.)

A referendum óta romlott az Egyesült Királyság növekedési dinamikája, nőtt az infláció, és jelentősen gyengült a font sterling. A brexit eddigi költségeit jelezheti a referendum utáni növekedési lassulás, a növekvő bizonytalanságokkal összefüggő *kibocsátási veszteség*. A kibocsátási veszteség nagysága *Born és szerzőtársai* [2019] tényellentétes elemzése szerint 2018 végére már elérte a GDP 2,2 százalékát, a közös költségvetésbe történő hétévnyi (!) brit nettó befizetés összegét. Az NIESR 2019.

²⁸ A tanulmány a koronavírus-válság hatásait nem tárgyalhatta.

3. táblázat

Az Egyesült Királyság fő makroökonómiai mutatói

	Évi változás százalékban						
	2000–2015	2016	2017	2018	2019 ^c	2020 ^c	2021 ^c
GDP	1,9	1,9	1,9	1,3	1,4	-8,3	6,0
Magánfogyasztás	2,0	3,6	2,2	1,6	1,1	-10,3	6,9
Közösségi fogyasztás	2,3	1,0	0,3	0,4	3,5	4,9	0,8
Beruházás	1,6	3,6	1,6	-0,2	0,6	-14,3	11,5
Külkereskedelmi mérleg (árúk) ^a	-5,3	-6,7	-6,6	-6,5	-5,9	-6,1	-6,2
Folyó fizetési mérleg ^a	-3,0	-5,2	-3,5	-3,9	-3,8	-4,1	-4,3
Költségvetési egyenleg ^a	-4,4	-3,3	-2,5	-2,2	-2,1	-10,5	-6,7
Strukturális egyenleg ^b	-	-3,7	-3,0	-2,8	-2,7	-6,2	-4,8
Államadósság ^a	56,8	86,8	86,2	85,7	85,4	102,1	101,5

^a A GDP százalékában.^b A potenciális GDP százalékában.^c A dőlt számok előrejelzések. Az előrejelzés technikai értelemben az EU és az Egyesült Királyság közötti változatlan kereskedelmi feltételeken alapul.

Forrás: EC [2020].

októberi becslése szerint a kibocsátás 2,5 százalékkal volt alacsonyabb, mint a referendum hiányában egyébként lett volna (Young [2019]). *Dhingra–Sampson* [2019] a G7 országaival összehasonlítva a brexitreferendum után ugyancsak a relatív brit növekedési teljesítmény kedvezőtlenebb alakulását mutatta ki.

A *font gyengülése* növeli a brit import költségét. *Breinlich és szerzőtársai* [2019a] az infláció és a brexittel összefüggő leértékelődés kapcsolatát vizsgálta. A szerzők szerint a magas importkitettségű termékcsoportban az infláció jóval gyorsabb növekedett, mint a többi termékcsoportban. Az idézett kutatások szerint a brexitszavazást követő két évben a fogyasztói árak 2,9 százalékkal nőttek a leértékelődés hatására. Egy átlagos háztartásban évi 870 font volt a megélhetési költségek növekedése.

A font leértékelődése elvileg az exportot erősítheti. Ám valójában a brit reálexport más G7-országokhoz képest a vizsgált időszakban kedvezőtlenebbül alakult. Előbbi egyik magyarázata lehet: a kereskedelmi akadályok jövőbeli növekedésének lehetősége visszatarthatja az érintett vállalatokat az exportkapacitás növelésétől. Egyes kutatások szerint e hatások erőteljesebbek a megállapodás nélküli brexit esetében magasabb vámokkal szembesülő brit vállalatok körében (*Dhingra–Sampson* [2019]).

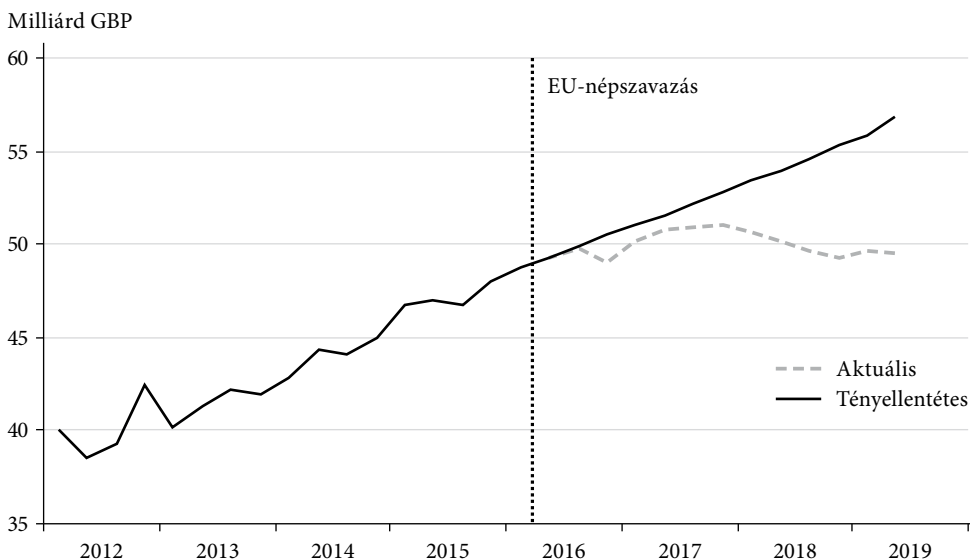
Globális kínálati láncok esetében az *importköltségek növekedése* a leértékelődés exportösztönző hatását mérsékeli (*Amiti és szerzőtársai* [2014]). A közbülső termékek és szolgáltatások importjára nagyobb mértékben támaszkodó vállalatokat erőteljesebben érintették a leértékelődés miatt emelkedő importköltségek (*Costa és szerzőtársai* [2019]). Az import költségoldala a leértékelődés miatt korlátokat szabott a potenciális többletexportnak. Az érintett vállalkozások az import többletköltségeit elsősorban a munkabérek és az emberi tőke fejlesztési költségei terhére nyelték el.

A megnövekvő inflációt nem ellensúlyozta a nominálbérek gyorsabb növekedése. A reálbérek csak csekély mértékben haladják meg a 2008-as válság előtti, több mint 10 évvel korábbi szintet.²⁹ *Costa és szerzőtársai* [2019] kutatásai szerint a közbülső import növekvő költségei által leginkább sújtott területeken az átlagosnál kedvezőtlenebb mértékben alakultak a bérek, illetve csökkentek az emberi tőke fejlesztését célzó költségek. Mindezek a termelékenységi problémákat tovább növelhetik.

A növekvő bizonytalanságok miatt mérséklődött a *vállalatok beruházási hajlandósága*. A Bank of England döntéshozói paneladatok alapján vizsgálták a brexit-bizonytalanság vállalati szintű hatásait (*Bloom és szerzőtársai* [2019]). A kutatás szerint a brexittel kapcsolatos magasabb bizonytalansággal jellemezhető vállalatok esetében a referendum után alacsonyabbak a beruházások, és mérsékeltebb a termelékenységi dinamika. Becslésük szerint a brexit előrevetítése a vállalati beruházások 11 százalékos mérséklődését eredményezte. *Young* [2019] tényellentétes elemzése szerint (8. ábra) az üzleti beruházás szintje a brexitreferendum nélkül 2019-ben 15 százalékkal lenne magasabb a tényleges értéknél. E hatás a megnövekedett bizonytalansággal, illetve a nyitottság jövőbeli csökkenésére vonatkozó várakozásokkal magyarázható. Az idézett eredmények egybevágóan a referendum óta érvényesülő aggregált beruházási trendekkel. Mindezek a termelékenység dinamizálását is megnehezítik.

8. ábra

Üzleti beruházás – aktuális és tényellentétes (a referendum után), 2010–2019

Megjegyzés: negyedéves adatok, a referendum időpontjáig tényadatok szerepelnek.

Forrás: *Young* [2019].

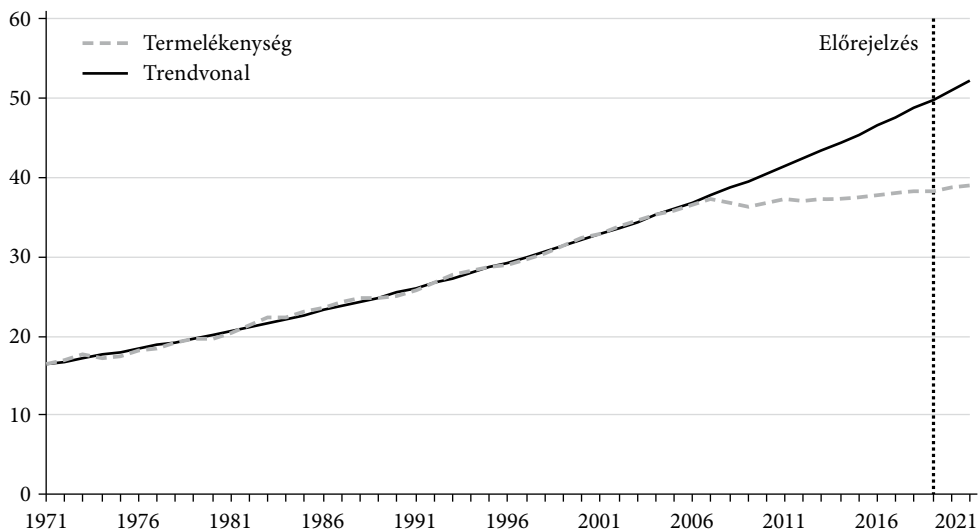
²⁹ A reálbérek 2019-ben a 2007. évi szintet 2,9 százalékkal haladták meg. Az egy főre jutó GDP ugyanebben az időszakban évi 0,5 százalékkal nőtt (*Young* [2019]).

A nettó migráció továbbra is növeli a munkakínálatot, ám a referendum előtti időszaknál alacsonyabb mértékben. A referendumat követő évben a munkavégzés céljából érkező EU-állampolgárok száma a megelőző évi felére csökkent.

A termelékenység kedvezőtlen alakulását szemléltetheti: az egy munkaóra jutó kibocsátás 2019-ben csak 2,9 százalékkal haladja meg a 2007. évit. Ez 23 százalékkal alacsonyabb, mint a válság előtti trend folytatása esetén lehetséges szint (9. ábra).

9. ábra

Egy munkaóra jutó kibocsátás (2016. évi font)

Forrás: Young [2019].

A brexitszavazás hatást gyakorolt a külföldi működőtőke beáramlására is. A csökkenő nyitottság az Egyesült Királyságot kevésbé kívánatos befektetési célponttá változtatja. Megnőnek a költségei az EU-ba irányuló exportplatformoknak. A növekvő kereskedelmi költségek az Egyesült Királyság exportőr vállalatait – a brexittel szembeni biztosítási politikaként – arra ösztönzik, hogy más EU-tagállamokban végezzenek befektetési tevékenységet. A kereskedelem és a migráció előtti akadályok növekedése következtében az Egyesült Királyság beruházásra és munkahelyek létesítésére kevésbé vonzó helynek tűnik. *Breinlich és szerzőtársai* [2019b] a 2010–2018 közötti időszakban mintegy 100 000 bejelentett zöldmezős, illetve összeolvadási és akvizíciós tranzakciót figyeltek meg. A szintetikus kontrollmódszer alkalmazásával hasonlították össze az aktuális és a tényellentétes (szintetikus) pályákat. A kutatás eredményei szerint az Egyesült Királyságból az Európai Unióba irányuló külföldi működőtőke-beruházások (a tranzakciók száma) a referendum után jóval – 12 százalékkal – meghaladták a szintetikus kontrollcsoport értékeit. (E többlet döntően a szolgáltatási ágazatban található.) Ugyanakkor az EU-n kívüli OECD-tagállamok irányában nem figyelhető meg a jelzett időszakban hasonló dinamika. Nem volt kimutatható tehát „globális Nagy-Britannia”-hatás. Előbbiekkel együtt az EU27-ből az Egyesült Királyságba irányuló külföldi működőtőke-beruházás a referendum

után a szintetikus kontrollcsoporthoz képest 11 százalékkal csökkent. Ez konzisztens *Serwicka–Tamberi* [2018] eredményeivel.

A bemutatott aszimmetria rávilágíthat arra, hogy a brexit másképpen hat az Egyesült Királyságra, mint az Európai Unióra. Mivel az EU sokkal nagyobb piac, mint az Egyesült Királyság, jóval fontosabb az EU27-hez, mint a brit piachoz történő hozzáférés.

A legutóbbi, több mint egy évtizedes időszak lassú brit növekedésének oka nem az aggregált kereslet csökkenése, hanem a termelékenység növekedésének gyengesége. A már jelzett „termelékenységi rejtély” magyarázata is valószínűleg a hátrányos körülmények példa nélküli kombinációjában kereshető (*Crafts–Mills* [2020]). Ezek között – a már jelzettekén túl – az infokommunikációs technológia fellendülésének a megtorpanása, a pénzügyi válság következményei és a brexit fejleményei meghatározó jelentőségű tényezők. Ez utóbbi elsősorban a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban okozott bizonytalanság révén gyakorol tovagyűrűző hatást. *Bloom és szerzőtársai* [2019] becslései szerint a brexitreferendum után 2–5 százalékkal csökkent a termelékenység. A jelzett hátrányos körülmények együttesen *lényeges és tartós termelékenységi sokkot* eredményeztek.

Ugyanakkor az EU elhagyására vonatkozó döntésből következő bizonytalanság károkat okoz. A bizonytalanság és az EU-val kevésbé nyitott kereskedelmi környezet egyaránt ártanak a termelékenység növekedésének. A stagnáló termelékenység *hatékony kínálati oldali politikát* igényel. Az EU-t elhagyó Egyesült Királyságnak egyidejűleg erősítenie szükséges verseny- és regionális politikáját.

A brit megtakarítások alacsony szintje az elmúlt két évtizedben folyamatos hiányt okozott a folyó fizetési mérlegben. Ezért a beruházások jelentős részét külföldről finanszírozták. Az Egyesült Királyság nettó finanszírozási pozíciója 2018-ban a világ többi részéhez képest a GDP 10 százalékát meghaladó negatív előjelű összeg (–224 milliárd font) volt (*Young* [2019]). A nemzeti megtakarítást erősítő szakpolitikai beavatkozásokat (a megtakarítások adóterheinek csökkentése, nyugdíjreform) az elmúlt években is alkalmazták. A nemzeti megtakarítások erősítésének kevésbé közvetlen útja a kormányzat részéről a költségvetési többlet, amikor a ciklikus helyzet azt egyébként lehetővé teszi. Ugyanakkor a brit kormány a halmozódó problémák nyomán – a gazdaság egyensúlytalanságait figyelmen kívül hagyva – valószínűleg költségvetési expanzióra készül.³⁰

Feszített kereskedelmi tárgyalások

Az Egyesült Királyság feszített kereskedelmi tárgyalásokkal az átmeneti időszak (2020) végéig, *szabadkereskedelmi megállapodást* kíván kötni az Európai Unióval. A brit elképzelés szerint az EU és Kanada kétoldalú megállapodásában (a CETA-ban) is szereplő alapelveket kell érvényesíteni.

³⁰ Feltehetően ezzel függött össze a brexit terén egyébként lojális pénzügyminiszter (Sajid Javid) hirtelen menesztése 2020 februárjában.

A jelzett időzítés realitása a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások tapasztalatai szerint rendkívül mérsékelt. Ugyanakkor a brit kormány az átmeneti időszak meghosszabbítására vonatkozó – legfeljebb két további évre kiterjedő – lehetőséget nem kívánja igénybe venni. Egyidejűleg gyors előrelépést próbál elérni az Egyesült Államokkal előkészítés alatt álló kereskedelmi tárgyalásokon. E brit magatartás következtében az Európai Unió és tagállamai számára az Egyesült Királyság egyre inkább versenytársnak, nem pedig szoros kapcsolatban álló partnernek minősül. Mindez egybevág a brit igénnyel: teljes ellenőrzés saját szabályozása és kereskedelempolitikája tekintetében.

A tárgyalások tekintetében alapvető jelentőségű a *brit szabályozási divergencia igénye*. Minél inkább dominál ez a törekvés, annál kevésbé kaphatnak a brit szereplők szabad piacra jutást az EU-ban. Ezt fejezi ki az azonos versenyfeltételeket eredményező szabályozás (*level playing field*) és a szabad piacra jutás szoros kapcsolata.³¹

Az EU ambiciózus, vámok és kvóták nélküli kereskedelmet, *gazdasági partnerséget* biztosító megállapodást kíván elérni. Ugyanakkor konkrét és hatékony garanciák szükségesek az azonos versenyfeltételek hosszú távú fenntartása érdekében. Az EU pozíciója világos: ha az Egyesült Királyság vámok és kvóták nélkül szeretne kereskedni a belső piaccal, az EU-előírásokat – például az egészséggel és a biztonsággal, a környezetvédelemmel, a munkával, a versennyel, az állami támogatásokkal kapcsolatos standardokat – tiszteletben kell tartania. A *no deal* nehézségeket, késedelmet okozna a határokon, s megnövelné az autógyártás és más feldolgozóipari ágazatok költségeit, zavarokat okozna a nemzetközi értékláncok működésében.

A brit politikusok szabályozási divergenciáról szóló kijelentései a *sekély – a mélyintegráció elemeit nélkülöző – megállapodás* igényét valószínűsítik. Mindez a kereskedelmi kapcsolatok minőségében a 2020 végéig még fennálló belső piaci kapcsolathoz képest példátlan mértékű visszalépést, dezintegrációt jelentene. A divergenciával kapcsolatos kockázat azzal a veszéllyel is jár, hogy a vállalatok termelésüket máshová helyezik át. Ugyanakkor a szabályozási autonómia, a divergencia lehetőségének az ára: az Egyesült Királyság és az EU között a vámhatár az Ír-tengeren fog húzódní.

A brit miniszterelnök 2019 őszén, a választási kampányban már felvetette az EU állami támogatási és közbeszerzési szabályaitól történő eltérés szabadságát mint a hazai ipar támogatásának a lehetőségét.³² Az EU ilyen igény mellett aligha nyújthat szabad piacra jutást a brit vállalatoknak az átmeneti időszak lejártá után.

A deregulációs lehetőségek és a külkereskedelmi liberalizáció sajátos értelmezésén nyugszik a „*Themzére települt Szingapúr*” víziója (Raphael [2019]). E szerint az Egyesült Királyság világgazdasági pozícionálása számára az EU-tagság megszűnése új lehetőségeket nyithat meg: a nemzetközi tőke számára a szabályozások lazításával és az adók csökkentésével válhatna vonzóvá. Valójában az Egyesült Királyság aligha

³¹ Ursula von der Leyen megfogalmazása szerint: legyen nulla a vám, nulla a kvóta, és nulla a dömping.

³² Érdekes hasonlóság: ugyanilyen érvekkel állt elő az 1970-es években Tony Benn munkáspárti politikus, aki az akkori EGK-t balról támadta. A balos érvek a populizmusban is jól jöhetnek: a brexithívők, akárcsak a hetvenes években a munkáspárti balszárny, úgy vélik: a tartós brit problémák (nagy külkereskedelmi deficit, a versenyképesség hiánya, alacsony beruházási szint) jobban megoldhatók az EU-n kívül, mint azon belül. Az 1980-as évek elejétől 2007-ig terjedő időszak határozottan cáfolhatja az előbbi feltételezést.

válhat *offshore* paradicsommá az EU közvetlen szomszédságában. A banki szabályozás esetében prudenciális megfontolásokból éppen a brit szigorítás került napirendre. Egyébként pedig a külkereskedelemtől függő területeken a szabályozás mérséklése rendkívül bonyolult lehet.

John van Reenen, a London School of Economics professzora szerint:

„A brexithívők egyik nagy illúziója: a megoldás a tömeges dereguláció az Egyesült Királyságban, amit eddig a szigorú szabályozás visszatartott. [...] az Egyesült Királyság nagyon enyhén szabályozott ország..., a munka szabályozása az egyik leginkább mérsékelt az EU-ban. Az a gondolat, hogy e deregulációs örömtűz könnyen felfénylik a gazdaságban, teljes fantázia.” (*Lyons és szerzőtársai* [2020])

Az Egyesült Királyság a Kanadával kötött CETA-hoz hasonló, de annál jóval szélesebb körű szabadkereskedelmi megállapodást akar a szolgáltatásokról,³³ az adatokról és további területekről szóló kiegészítő megállapodásokkal (CETA+). A brit tárgyalási mandátum szerint az átfogó szabadkereskedelmi megállapodásnak elengedhetetlen eleme a szolgáltatások kereskedelmére is jelentős mértékben kiterjedő szabályrendszer. A kétoldalú megállapodásnak a határokon átnyúló szolgáltatás- és működőtőke-áramlás előtti akadályokat minimalizáló intézkedéseket is tartalmaznia szükséges (*HM Government* [2020]).

Az EU álláspontja szerint a jövőbeli EU–EK kereskedelmi megállapodásnak nem lehet a mintája a CETA. Az Egyesült Királyság az EU alapvető kereskedelmi partnere, egyben legközelebbi versenytársa is. Ezért nem számíthat olyan jellegű együttműködésre, mint az EU-kereskedelemben alacsonyabb súllyal szereplő és földrajzi értelemben távol eső Kanada.

Az EU az Egyesült Királysággal szorosabb megállapodást szeretne. Beleértve az azonos versenyésélyek szabályozási feltételeinek (*level playing field*) a megőrzését. Azonosan szilárd szabályokat a szociális, a környezetvédelmi, az adózási és az állami támogatási ügyekben.

Ha az Egyesült Királyság ragaszkodik a szabályozási divergenciához, s kizárja az azonos esélyek előírásait, a szabadkereskedelmi megállapodás hatálya jelentősen szűkül. Eben az esetben még a minimális elvárás – „sovány” megállapodás (*skinny deal*) – sem lesz lehetséges. Például a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kereskedelmének a területén. Különösen nagy problémát okozhatnak a *nem vámjellegű akadályok*. A brit vállalatok önkéntesen is megfelehetnek az EU-szabályozásoknak. Ám utóbbihoz ellenőrzés, eredetigazolás szükséges. Mindezek pótlólagos költségekkel járnak a piaci szereplők számára.

A megállapodás lehetőségeinek csökkenése, az egyre soványabb konstrukció lehetősége esetén egyre inkább reális alternatívának tűnhet a megállapodás nélküli (*no deal*) változat. *Nota bene*: a brexitmegállapodás fő érve a kereskedelmi megállapodás nélküli kilépés elkerülésének igénye volt. A megállapodás hatálybalépése után pedig egyre erősebb ennek valódi lehetősége az átmeneti időszak lejárta után.

³³ Ám a CETA nem tartalmazza a brit gazdaság számára különösen fontos pénzügyi szolgáltatások liberalizációját.

A megállapodás fő kérdése: milyen mértékű kereskedelmi súrlódásokat vállalnak a felek, és milyen áron. Jelentős súrlódások alakulhatnak ki a termékkereskedelem területén a teljes vámvizsgálat, a nem vámjellegű akadályok növekedése és a szolgáltatáskereskedelem korlátozása következtében. E kereskedelmi akadályok jelentős költségeket és a lehetségesnél alacsonyabb kibocsátást eredményeznek.

Mindez azt is jelenti, hogy a brexittel kapcsolatos bizonytalanságok továbbra sem szűntek meg. Folyamatos bizonytalanságot okoz a jövőbeli kereskedelmi rendezésre vonatkozó tárgyalások időszaka. Ugyanakkor különösen a kemény brexit, összehasonlítva az EU-tagsággal, súlyosan hátrányos a brit gazdaságnak. Az Egyesült Királyság kisebb piac lesz. Legközelebbi szomszédaival folytatott kereskedelmének költségei megnőnek. Ezért a beruházásoknak és a külföldi működőtőkének kevésbé vonzó célpontja lesz. E körülmények között a brit tárgyalófélnak valószínűleg

„súlyoznia kell az elhúzódó kereskedelempolitikai bizonytalanság lehetséges rövid távú következményei, valamint egy olyan megállapodás között, amelyet gyorsan hoznak létre, azonban hiányzik belőle a széles és mély jövőbeli EK–EU kereskedelmi kapcsolatokhoz szükséges átfogó jelleg”. (Ward [2020])

Az Egyesült Királyság tárgyalási alapelveket rögzítő dokumentuma szerint a december végéig tartó átmeneti időszak „korlátozott, de elégséges” időt biztosít átfogó szabadkereskedelmi megállapodás elérésére (*HM Government* [2020]). Ha nem látszanak egyértelműen e megállapodás körvonalai, Londonnak döntenie kell: az EU-val folytatandó további tárgyalások helyett inkább az átmeneti időszak rendezett befejezését célzó hazai előkészületekre összpontosítsa figyelmét.

Az Egyesült Királyság vezetői a pozíciók különbségét érzékelve jelezték: az Egyesült Királyság az EU-val olyan viszonyba kerülhet, mint Ausztrália (ausztrál modell) (*Colson* [2020]).³⁴ Utóbbinak nincs szabadkereskedelmi megállapodása az EU-val. Az idézett kijelentés kódoltan azt jelenti, az EU és az Egyesült Királyság új kereskedelmi megállapodás nélkül fejezheti be az idei évet.

Következtetések – a populizmus ára

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk az elemzésből adódó fő következtetéseket.

Dezintegrációs „damnum”. Az integráció kölcsönös függőségek rendszere. Az érintett nemzetek létfontosságú érdekeit szolgálja. Hatásmechanizmusai rendkívüli erők. Alapvetően visszafordíthatatlan folyamat. A mélyintegráció fejlett, komplex rendszere szükségképpen egyre mélyülő integráció. A kapcsolatok esetleges lazítása jelentős költségekkel jár. A teljes dezintegráció rendkívüli terheket, sok tekintetben kiszámíthatatlan következményeket okoz. Költségei pedig – mint a brexit példája meggyőzően bizonyítja – nagy gazdaság esetében is rövid és hosszú távon

³⁴ Az EU–ausztrál keretegyezmény 2008 óta áll fenn. Vámokról nem tartalmaz rendelkezést. Együttműködési igényeket nevez meg: a két fél a kereskedelem megkönnyítése érdekében hangolja össze az élelmiszerek tanúsítványait, a légi közlekedés szabályozását stb.

egyaránt hatalmas terhet jelenthetnek az érintett nemzetgazdaság, azon belül pedig a mikrogazdasági szereplők számára is. Kézenfekvő: ha az integráció növekedési bónuszt eredményez, a dezintegráció szükségképpen teher, *damnum* az érintett gazdaság számára.³⁵ Ugyanakkor a mélyintegrációban – a mélyintegráció fejlett, komplex rendszerében – történő részvétel differenciált konfigurációi is lehetségesek.

A teljes („sziklaszirt”) dezintegráció veszélye. A brexit folyamata drámai irányú. A puha, kisebb gazdasági veszteség esélyét nyújtó forgatókönyvek lehetetlenné váltak. A kemény brexit már tény, de nagy a megállapodás nélküli (*no deal*) lezárás veszélye. Súrlódásmentes kapcsolatok helyett a hirtelen teljes dezintegráció lehetősége vált realitássá. Az elemi gazdasági érdekek nem tudtak áttörést elérni a brexit folyamatában. A közpolitika kulcsterületei valós *politikai* relevanciájú, közérdeklődésre számot tartó, cselekvésre, válaszra váró valódi ügyek volnának. Ám a gazdasági tények e folyamatban kimaradtak a politikai tematizációból. Az Egyesült Királyságban a brexit ügyében lényegében nem váltak a politikai napirend részévé. Mindez súlyos következményekkel fenyeget, elsősorban a brit gazdaságban és társadalomban.

Politikai projekt. A brexit politikai projekt. Célja a pártpolitikai haszonszerzés volt a politikai arénában, a hatalmi dimenzióban. Mindennek gazdasági költségei a fő szereplők számára lényegében közömbösek voltak. A brexit gazdasági vonatkozása-iról határozottan kijelenthető: a kilépés mellett kampányt folytató politikusok lelkiismeretlenül félrevezették a brit szavazókat. (Például heti 350 millió font megtakarítását, jobb életszínvonalat ígértek.) Egyfajta ördögi kör alakult ki: a populista politika felelőtlen s nagyrészt hamis állításokon alapuló indulati offenzívája a népszavazáson a brexipártiak többségét hozta, de az ország páratlan megosztottságát eredményezve. A brit szavazók többsége nem volt tisztában a lehetséges gazdasági következményekkel. (A „szuverenitásköltség” tudatos vállalása minden alapot nélkülöz – *Lyons és szerzőtársai* [2020]. A „kerül, amibe kerül” a leginkább elvakult brexiter politikusok pozíciója, nem az átlagos brit választóké.) A brit politikai elit a referendum nem várt eredménye után kereste a legkisebb fájdalommal és áldozattal járó megoldást. Szembesült a brexit sivár gazdasági kilátásaival, azonban nem látott lehetőséget puha, reálgazdasági értelemben a leginkább mérsékelt következményekkel járó konstrukció elfogadására. Az előző brit kormány a chequersi fehér könyv révén kísérelte meg a kör négyesítését (*Chequers White Paper* [2018]). E kompromisszum sem a brit brexiterek, sem az EU számára nem bizonyult elfogadhatónak. Ördögi kör alakult ki. Legnagyobb az esélye a mindkét fél számára leghátrányosabb végkifejletnek. Nem nulla végösszegű játékról van szó. Minden érintett fél érzékeny veszteségét hozza a kilépés. Ugyanakkor a bizonytalanságból eredő negatív politikai, gazdasági és társadalmi hatások már a népszavazás óta érvényesülnek az Egyesült Királyságban, a tagállamokban, valamint a közös európai intézményrendszerben is.

A „brexitadó”. A brit kilépés a korábban gondoltnál is összetettebb folyamat, rengeteg bizonytalansági tényezővel. Az Egyesült Királyságnak *jelentős sokkokkal, strukturális bizonytalanságokkal* kell szembenéznie, beleértve az alacsonyabb

³⁵ A dezintegráció terhei a kis, nyitott gazdaságok esetében a nagyobb nemzetgazdaságokhoz képest jóval magasabbak lennének (*Mayer és szerzőtársai* [2018], *In't Veld* [2019]).

termelékenységi és növekedési kilátásokat, illetve a növekvő recessziós félelmeket. A különféle előzetes közgazdasági hatáselemzések egyaránt súlyos negatív hatásokat tártak fel. Az Egyesült Királyság recesszióba süllyedhet.³⁶ Nincs gazdasági előnye az EU elhagyásának. A brexit következtében előálló tartós növekedési veszteség az OECD [2016] szerint „brexitadóval” terheli a brit háztartásokat. Utóbbit bátran nevezhetjük a *populizmus árának*.

„*Igazságon túli politika*”, „*tényeken túli társadalom*”. A brexit, illetve szélesebben a dezintegráció problémaköre általánosabb érvényű következtetések megfogalmazására is alkalmat kínál. A politikai versengés viszonyai között felerősödött az érzelmekre, a médiamanipulációkra alapozott, „*tényeken túli*” politikai befolyásolás igénye. (Felmerült, hogy immár maga a korszak is a „*tényeken túli társadalom*” [*post factual society*] fogalmával írható le.) Az egyoldalú és valótlan információkon, a választók demagóg és manipulatív befolyásolásán, a racionalitás elvetésén nyugvó populizmus térhódítása nagy kihívás a demokrácia, egyúttal az európai nemzeteket egyesítő európai integráció számára is. *A populizmusnak súlyos ára van.* A tudomány felelőssége, hogy a társadalom számára a társadalmi és gazdasági alapkérdések tekintetében pontos és kiegyensúlyozott információkat, racionális magyarázatot nyújtson. Valamennyi EU-tagállamban alapvető jelentőségű, hogy a társadalom helytálló információkat kapjon az integráció tényleges és potenciális hatásairól.

Hivatkozások

- AMITI, M.–ITSKHOKI, O.–KONINGS, J. [2014]: Importers, Exporters and Exchange Rate Disconnect. *American Economic Review*, Vol. 104. No. 7. 1942–1978. o. <https://doi.org/10.1257/aer.104.7.1942>.
- BADINGER, H. [2005]: Growth Effects of Economic Integration: Evidence from the EU Member States. *Review of World Economics*, Vol. 141. No. 1. 50–78. o. <https://doi.org/10.1007/s10290-005-0015-y>.
- BAIER, S. L.–BERGSTRAND, J. H. [2007]: Do Free Trade Agreements Actually Increase Members' International Trade? *Journal of International Economics*, Vol. 71. No. 1. 72–95. o. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2006.02.005>.
- BAIER, S. L.–BERGSTRAND, J. H.–EGGER, P.–McLAUGHLIN, P. A. [2008]: Do Economic Integration Agreements Actually Work? Issues in Understanding the Causes and Consequences of the Growth of Regionalism. *World Economy*, Vol. 31. No. 4. 461–497. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2008.01092.x>.
- BALDWIN, R. [1989]: The Growth Effects of 1992. NBER Working Paper, No. 3119. <https://doi.org/10.3386/w3119>.
- BENCZES ISTVÁN [2019]: Válság és válságrendezés a Gazdasági és Monetáris Unióban. A pénzügyi és gazdasági integráció forgatókönyvei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERGSTRAND, J.–LARCH, M.–YOTOV, Y. [2015]: Economic Integration Agreements, Border Effects, and Distance Elasticities in the Gravity Equation. *European Economic Review*, Vol. 78. 307–327. o. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2015.06.003>.

³⁶ Különös tekintettel az egyébként is várható recessziós hatásokra, illetve a koronavírussokk extrahatásaira.

- BERTELSMANN STIFTUNG [2015]: Costs and Benefits of a United Kingdom Exit from the European Union. GED Study, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/NW_BREXIT_EN.pdf.
- BLOOM, N.–ROMER, P.–TERRY, S.–VAN REENEN, J. [2014]: A Trapped Factors Model of Innovation. Centre for Economic Performance Discussion Paper, No. 1261. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1261.pdf>.
- BLOOM, N.–BUNN, P.–CHEN, S.–MIZEN, P.–SMIETANKA, P.–THWAITES, G. [2019]: The Impact of Brexit on UK Firms. NBER Working Paper, No. 26218. <https://doi.org/10.3386/w26218>.
- BORN, B.–MÜLLER, G.–SCHULARICK, M.–SEDLÁČEK, P. [2019]: The Costs of Economic Nationalism: Evidence from the Brexit Experiment. *Economic Journal*, Vol. 129. No. 623. 2722–2744. o. <https://doi.org/10.1093/ej/uez020>.
- BREINLICH, H.–LEROMAIN, E.–NOVY, D.–SAMPSON, T. [2019a]: Exchange Rates and Consumer Prices: Evidence from Brexit. London School of Economics and Political Science (LSE), Centre for Economic Performance (CEP), <http://personal.lse.ac.uk/sampson/XRatePrices.pdf>.
- BREINLICH, H.–LEROMAIN, E.–NOVY, D.–SAMPSON, T. [2019b]: Voting with their Money: Brexit and Outward Investment by UK Firms. LSE–CEP Discussion Paper, No. 163. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/brexit13.pdf>.
- BRUNO, R.–CAMPOS, N.–ESTRIN, S.–TIAN, M. [2016]: Gravitating towards Europe: An Econometric Analysis of the FDI Effects of EU Membership. CEP Technical Paper, Brexit Analysis, No. 3.
- BUSCH, B.–MATTHES, J. [2016]: Brexit – The economic impact. A meta-analysis. IW-Report, No. 10. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/157171/1/IW-Report-2016-10.pdf>.
- BUSTOS, P. [2011]: Trade Liberalization, Exports, and Technology Upgrading: Evidence on the Impact of MERCOSUR on Argentinian Firms. *American Economic Review*, Vol. 101. No. 1. 304–340. o. <https://doi.org/10.1257/aer.101.1.304>.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F. [2015]: Some unpleasant Brexit econometrics. VOX – CEPR's Policy Portal, <http://voxeu.org/article/some-unpleasant-brexit-econometrics>.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F. (szerk.) [2017]: Economics of UK–EU Relations. From the Treaty of Rome to the Vote of Brexit. Palgrave Macmillan, London.
- CAMPOS, N.–CORICELLI, F.–MORETTI, L. [2014]: Economic growth and political integration: Estimating the benefits from membership in the European Union. IZA Discussion Papers, No. 8162.
- CAMPOS, N. F.–CORICELLI, F.–MORETTI, L. [2019]: Institutional integration and economic growth in Europe. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 103. 88–104. o. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.08.001>.
- CBI [2013]: Our Global Future. The Business Vision for a Reformed EU. Confederation of British Industries, <https://www.bl.uk/collection-items/our-global-future-the-business-vision-for-a-reformed-eu>.
- CEBR [2015]: The Impact of the UK Being in the Single Market. Report for Britain Stronger in Europe. Centre for Economic and Business Research, www.cebr.com/reports/britain-stronger-in-europe/.
- CEP [2019]: The Economic Consequences of the Brexit Deal. Centre for Economic Performance. London School of Economics, London <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/brexit12.pdf>.
- CHEQUERS WHITE PAPER [2018]: The future relationship between the United Kingdom and the European Union. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty. HM Government, július 12. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/786626/The_Future_Relationship_between_the_United_Kingdom_and_the_European_Union_120319.pdf.

- COLSON, T. [2020]: Boris Johnson promised frictionless trade after Brexit but now his government admits new border checks are 'inevitable'. Business Insider, február 11. <https://www.businessinsider.com/boris-johnson-michael-gove-admits-brexit-border-checks-are-inevitable-2020-2>.
- COSTA, R.–DHINGRA, S.–MACHIN, S. [2019]: Trade and Worker Deskilling. CEP Discussion Paper, No. 25919. <https://doi.org/10.3386/w25919>.
- COSTINOT, A.–RODRIGUEZ-CLARE, A. [2014]: Trade Theory with Numbers: Quantifying the Consequences of Globalization. Megjelent: *Gopinath, G.–Helpman, E.–Rogoff, K.* (szerk.): Handbook of International Economics. Elsevier, 197–261. o. <https://doi.org/10.1016/b978-0-444-54314-1.00004-5>.
- CRAFTS, N. [2012]: British Relative Economic Decline Revisited: the Role of Competition. Explorations in Economic History, Vol. 49. No. 1. 17–29. o. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2011.06.004>.
- CRAFTS, N. [2016]: The Growth Effects of EU Membership for the UK: a Review of the Evidence. University of Warwick CAGE Working Paper, No. 280. https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/cage/manage/publications/280-2016_crafts.pdf.
- CRAFTS, N.–MILLS, C. T. [2020]: Is the UK Productivity Slowdown Unprecedented? National Institute Economic Review, Vol. 251. R47–R53. o. <https://doi.org/10.1017/nie.2020.6>.
- CRESPO CUARESMA, J.–RITZBERGER-GRÜNWARD, D.–SILGONER, M. A. [2008]: Growth, Convergence and EU Membership. Applied Economics, Vol. 40. No. 5. 643–656. o. <https://doi.org/10.1080/00036840600749524>.
- DAI, M.–YOTO, Y.–ZYLKIN, T. [2014]: On the Trade-Diversion Effects of Free Trade Agreements. Economics Letters, Vol. 122. No. 2. 321–325. o. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.12.024>.
- DHINGRA, S.–SAMPSON, T. [2019]: Brexit Economics. LSE–CEP Paper, No. EA048. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/ea048.pdf>.
- DHINGRA, S.–OTTAVIANO, G.–SAMPSON, T.–VAN REENEN, J. [2016a]: The consequences of Brexit for UK trade and living standards. LSE CEP, Brexit Analysis 02. http://eprints.lse.ac.uk/66144/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_LSE%20BrexitVote%20blog_brexit02.pdf.
- DHINGRA, S.–OTTAVIANO, G.–SAMPSON, T.–VAN REENEN, J. [2016b]: The impact of Brexit on foreign investment in the UK. LSE CEP, Brexit Analysis 03. <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/brexit03.pdf>.
- DHINGRA, S.–HUANG, H.–OTTAVIANO, G.–PESSOA, J. P.–VAN REENEN, J. [2017]: The Costs and Benefits of Leaving the EU: trade effects. Economic Policy, Vol. 32. No. 92. 651–705. o. <https://doi.org/10.1093/epolic/eix015>.
- EC [2020]: Economic Forecasting. Spring 2020. European Economy, Institutional Papers, 125. European Commission, DG Ecofin, Brüsszel, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf.
- EGGER, P.–LARCH, M.–STAUB, K. E.–WINKELMANN, R. [2011]: The Trade Effects of Endogenous Preferential Trade Agreements. American Economic Journal: Economic Policy, Vol. 3. No. 3. 113–143. o. <https://doi.org/10.1257/pol.3.3.113>.
- EMMERSON, C.–JOHNSON, P.–MITCHELL, I.–PHILLIPS, D. [2016]: Brexit and the UK's public finances. Institute for Fiscal Studies. <https://doi.org/10.1920/re.ifs.2016.0116>.
- FELBERMAYR, G.–FUEST, C.–GRÖSCHL, J.–STÖHLKE, D. [2017]: Economic Effects of Brexit on the European Economy. EconPol Policy Report, Vol. 1. https://www.ifo.de/DocDL/EconPol_Policy_Report_04_2017_Brexit.pdf.

- FEYRER, J. [2009]: Trade and income: Exploiting time series in geography. NBER Working Paper, No. 14910. <https://doi.org/10.3386/w14910>.
- HALMAI PÉTER [2014]: Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEAD, K.–MAYER, T. [2014]: Gravity Equations: Workhorse, Toolkit, and Cookbook. Megjelent: *Gopinath, G.–Helpman, E.–Rogoff, K.* (szerk.): Handbook of International Economics. Vol. 4. Elsevier, 131–195. o. <https://doi.org/10.1016/b978-0-444-54314-1.00003-3>.
- HENREKSON, M.–TORSTENSSON, J.–TORSTENSSON, R. [1997]: Growth Effects of European Integration. *European Economic Review*, Vol. 41. No. 8. 1537–1557. o. [https://doi.org/10.1016/s0014-2921\(97\)00063-9](https://doi.org/10.1016/s0014-2921(97)00063-9).
- HM GOVERNMENT [2018]: EU Exit. Long-term economic analysis, Cm9742, London. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/760484/28_November_EU_Exit_-_Long-term_economic_analysis__1_.pdf.
- HM GOVERNMENT [2020]: The Future Relationship with the EU. The UK's Approach to Negotiations. CP211, London. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/868874/The_Future_Relationship_with_the_EU.pdf.
- IMF [2016]: Macroeconomic Implications of the United Kingdom Leaving the European Union. United Kingdom selected issues, Country Report, No. 169. International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2016/cr16169.pdf>.
- IN'T VELD, J. [2019]: Quantifying the Economic Effects of the Single Market in a Structural Macromodel. European Economy Discussion Paper, No. 094. European Commission, DG. Economic and Financial Affairs, Brüsszel, https://ec.europa.eu/info/publications/quantifying-economic-effects-single-market-structural-macromodel_en.
- KETELS, C. H. M.–PORTER, M. E. [2018]: UK Competitiveness after Brexit. Harvard Business School Working Papers, No. 19-029. Harvard Business School.
- KIERZENKOWSKI, R.–PAIN, N.–RUSTICELLI, E.–ZWART, S. [2016]: The Economic Consequences of Brexit: A Taxing Decision. OECD Economic Policy Papers, No. 16. <https://doi.org/10.1787/5jm0lsvdkf6k-en>.
- KRUGMAN, P.–OBSTFELD, M. [2003]: Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika. Panem, Budapest.
- KUTASI GÁBOR–REGŐS GÁBOR [2020]: A brexit exportra gyakorolt hatása brit és magyar szemszögből. Megjelent: *Halmai Péter* (szerk.): A brexit foratókönyvei és hatásai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, megjelenés alatt.
- LOSONCZ MIKLÓS [2017]: Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, <http://publikaciotar.repositorium.uni-bge.hu/933/1/Losoncz-Miklos-Az-Egyesult-Kiralysag-0228.pdf>.
- LYONS, G.–PRYCE, V.–VAN REENEN, J. [2020]: The implications of Brexit for the UK economy. EUROPP–LSE, február 4. <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/02/04/the-implications-of-brexit-for-the-uk-economy/>.
- MAYER, T.–VICARD, V.–ZIGNAGO, S. [2018]: The Cost of Non-Europe, Revisited. CEPR Discussion Paper, No. 12844.
- MELITZ, M. J. [2003]: The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, Vol. 71. No. 6. 1695–1725. o. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00467>.
- MULABDIC, A.–OSNAGO, A.–RUTA, M. [2017]: Deep Integration and UK-EU Trade Relations. World Bank Policy Research Working Paper, No. 7947. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7947>.

- OECD [2016]: OECD study finds Britons will be paying a heavy “Brexit tax” for many years if UK leaves EU. OECD, április 27. <http://www.oecd.org/economy/oecd-study-finds-britons-will-be-paying-a-heavy-brexit-tax-for-many-years-if-uk-leaves-eu.htm>.
- OTTAVIANO, G.–PESSOA, J. P.–SAMPSON, T.–VAN REENEN, J. [2014]: The Costs and Benefits of Leaving the EU. CFS Working Paper, No. 472. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2506664>.
- OULTON, N. [2018]: The UK (and Western) productivity puzzle is a macro not a micro phenomenon. NIESR blog. <https://www.niesr.ac.uk/blog/uk-and-western-productivity-puzzle-macro-not-micro-phenomenon>.
- PORTES, J.–FORTE, G. [2017]: The Economic Impact of Brexit-induced Reductions in Migration. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 33. No. 1. S31–S44. o. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grx008>.
- RAMONDO, N.–RODRIGUEZ-CLARE, A. [2013]: Trade, Multinational Production, and the Gains from Openness. *Journal of Political Economy*, Vol. 121. No. 2. 273–322. o. <https://doi.org/10.1086/670136>.
- RAPHAEL, T. [2019]: Singapore-on-Thames Isn’t Going to Happen. Merkel and Macron are worried that the UK will slash taxes and regulations. But they should look first at their own competitiveness. *Bloomberg Opinion*, október 15. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-10-15/brexit-deal-singapore-on-thames-isn-t-going-to-happen>.
- RILEY, R.–RINCON-AZNAR, A.–SAMEK, L. [2019]: Below the Aggregate: A Sectoral Account of the UK Productivity Puzzle. NIESR Discussion Paper, No. 508. <https://www.niesr.ac.uk/sites/default/files/publications/DP508.pdf>.
- SAMPSON, T. [2017]: Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31. No. 4. 160–184. o. <https://doi.org/10.1257/jep.31.4.163>.
- SANTOS SILVA, J.–TENREYRO, S. [2006]: The log of gravity. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 88. No. 4. 641–658. o. <https://doi.org/10.1162/rest.88.4.641>.
- SERWICKA, I.–TAMBERI, N. [2018]: Not Backing Britain: FDI Inflows since the Brexit Referendum. UK Trade Policy Observatory Briefing Paper, No. 23. <https://blogs.sussex.ac.uk/uktpo/publications/not-backing-britain-fdi-inflows-since-the-brexit-referendum/>.
- UNCTAD [2013]: Non-Tariff Measures to Trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries. *Developing Countries in International Trade Studies*. United Nations. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab20121_en.pdf.
- VAN REENEN, J. [2016]: Brexit’s Long-Run Effects on the UK Economy. *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 2016. No. 2. 367–380. o. <https://doi.org/10.1353/eca.2016.0031>.
- VINER, J. [1950]: *The Customs Union Issue*. Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- WARD, J. [2020]: No End to Brexit Blight for Economy as Britain Leaves the EU. *Bloomberg*, január 28. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-28/no-end-to-brexit-blight-for-economy-as-britain-leaves-the-eu>.
- YOUNG, G. [2019]: *The Economic Backdrop*. NIESR, London, <https://www.niesr.ac.uk/sites/default/files/publications/NIESR%20Election%20Briefing%20-%20The%20Economic%20Backdrop.pdf>.